

EMIL KALINOWSKI

<https://orcid.org/0000-0003-4726-6458>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

WALKA O SPADEK. ANNA JAGIELLONKA I PODLASIE W LATACH 1572–1581

Abstrakt: Na mocy testamentu Zygmunta Augusta jego siostra Anna Jagiellonka odziedziczyła w 1572 r. rozległe dobra ziemskie na Podlasiu, jak również ruchomości po zmarłym bracie, zdeponowane w podlaskim Tykocinie. Od początku bezkrólewia musiała się jednak zmagać z niechęcią polsko-litewskich elit do wyegzekwowania zapisu na jej korzyść. Ostatecznie przed swoją koronacją w 1576 r. zrzekła się spadku w zamian za obiecaną jej przez męża Stefana Batorego rekompensatę. Ta przyznana jej została dopiero w latach 1580–1581, choć dochody z części dóbr spadkowych otrzymała już w latach 1574–1575.

Abstract: Under Zygmunt August's will, after his death in 1572, his sister Anna inherited extensive landholdings in Podlasie, as well as movable property from her late brother, deposited in the Podlasie town of Tykocin. Since the beginning of the interregnum, however, she faced the reluctance of the Polish-Lithuanian noble elite to uphold the bequest in her favour. Finally, before her coronation in 1576, she relinquished her inheritance in exchange for the compensation promised by her husband, Stephen Báthory. This was only granted to her in 1580–1581, although she already received income from part of the inherited property in 1574–1575.

Słowa kluczowe: Anna Jagiellonka, Zygmunt August, Podlasie, spadek, bezkrólewie.

Keywords: Anna Jagiellon, Zygmunt August, Podlasie, inheritance, interregnum.

Zgon Zygmunta II Augusta (1520–1572), ostatniego męskiego potomka dynastii Jagiellonów, sprawił, że stojąca dotąd w cieniu Anna (1523–1596), jedyna niezamężna i pozostała w Polsce spośród trzech jego żyjących siostr, stała się jedną z kluczowych figur na politycznej szachownicy Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Starsza od niej Zofia (1522–1575), księżna brunszwicka, jak również młodsza Katarzyna (1526–1583), królowa szwedzka, nawet jeśli brane były pod uwagę przez elity państwa

w kontekście sukcesji na tronie polsko-litewskim, to ich małżeństwa z zagranicznymi dynastami rodziły w tym względzie szereg komplikacji¹. Inaczej sytuacja wyglądała w przypadku pozostającej w panieństwie Anny, toteż jej pozycja stała się rychło przedmiotem ogólnonarodowej debaty. Szczególnie silnie zajmowała umysły krajowych polityków sprawa spadku, który miały ona i jej siostry otrzymać po zmarłym władcy zgodnie z jego ostatnią wolą. Kwestia ta nierozzerwalnie wiązała się z Podlasiem, gdzie król nieboszyk posiadał rozległe dobra prywatne, a w najważniejszych z nich przechowywał swój skarbiec. Osobnym problemem, który trzeba zasygnalizować, aczkolwiek wymaga on dalszych pogłębionych studiów, jest istniejący wówczas spór o przynależność dynastycznych majątków, zwłaszcza w momencie zmiany na tronie — czy miały być one dziedziczone przez bezpośrednich spadkobierców, czy z natury rzeczy należały się państwu. Proces „rozdziału skarbu państwowego od dochodów monarchy”, zapoczątkowany przez działalność gospodarczą królowej Bony, ostatecznie dokonał się dopiero „mniej więcej w ciągu dwóch dekad — od lat sześćdziesiątych do osiemdziesiątych XVI wieku”².

Testament króla, spisany przezeń rok przed śmiercią, ustanawiał Annę razem z siostrami dziedziczkami jego dóbr prywatnych w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim³. Były wśród nich majątki ziemskie na Podlasiu: starostwa knyszyńskie, goniądzkie, tykocińskie, rajgrodzkie, augustowskie, bielskie, brańskie, suraskie i mielnickie, dzierżawy kleszczewska, łosicka i zabielska, leśnictwa knyszyńskie, tykocińskie i bielskie⁴. Trzy królowny zostały też spadkobierczyniami należności finansowych przypadających na brata, w tym sum neapolitańskich, a także kosztowności zgromadzonych w zamkowym skarbcu w Tykocinie⁵. Warownia ta, szykowana przez zmarłego władcę na strategicznie ważną rezydencję, wraz z nieodległym Knyszynem, jego ulubionym miejscem odpoczynku

¹ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, Wrocław 2009, s. 88.

² L. Bucevičiūtė, *Podlaska domena wielkiego księcia litewskiego w XVI wieku*, w: *Realne i wyobrażone granice i rubieże Wielkiego Księstwa Litewskiego*, red. D. Michaluk, Ciechanowiec 2021 (Podlasie i Pogranicza Europy, [t. 7]), s. 87, 96; por. E. Dubas-Urwanowicz, *Konflikt Anny Jagiellonki z dostojnikami litewskimi w pierwszym bezkrólewiu po śmierci Zygmunta Augusta*, w: *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60. rocznicę Jego urodzin*, red. E. Dubas-Urwanowicz, A. Mironowicz, H. Parafianowicz, Białystok 1995, s. 143–145.

³ *Testament Zygmunta Augusta*, oprac. A. Franaszek, O. Łaszczyńska, S.E. Nahlik, Kraków 1975, s. 10–12.

⁴ A. Jabłonowski, *Jan Zamoyski na Podlasiu. Spór o starostwo knyszyńskie*, w: *Z wieku Mikołaja Reja. Księga jubileuszowa 1505–1905*, Warszawa 1905, s. 127; Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917 (SRP, t. 22), s. 644–646.

⁵ *Testament*, s. 20–28.

od trudów rządzenia państwem, gdzie zresztą zakończył żywot, odgrywały niepoślednią rolę w pierwszych miesiącach *interregnum*⁶.

Celem artykułu jest opisanie działań Anny Jagiellonki w latach 1572–1581 związanych z województwem podlaskim: skarbem tykocińskim i leżącymi na terenie Podlasia dobrami spadkowymi w kontekście jej starań o realizację testamentu brata. To okres od początku pierwszego bezkrólewia do uzyskania przez nią zadośćuczynienia za rzeczenie się spadku. Zbadanie tak zakreślonej problematyki uzupełnia lukę w historiografii, co jest tym bardziej pożądane, że owe zmagania Jagiellonki miały miejsce w — jak słusznie zauważono — „najciekawszym chyba w jej życiu okresie”⁷. Sprawa spadku Anny jest istotna również ze względu na fakt, iż „senatorowie obawiali się, że będzie ona tworzyła własne stronnictwo nie tylko w celu wyegzekwowania postanowień testamentu Zygmunta Augusta, ale także dla wpłynięcia na wybór króla lub nawet stworzenia odrębnego władztwa [– –] dla siebie”⁸. Uzyskanie spadkowych kosztowności i majątków dałoby jej nie tylko samodzielną, ale do tego bardzo silną pozycję finansową, co mogłoby zaważyć na losach Rzeczypospolitej w dobie bezkrólewia. W tym kontekście interesujące jest również prześledzenie wzajemnych relacji Jagiellonki i szlachty podlaskiej. Włączenie Podlasian do grona swoich stronników mogło królownie ułatwić osiągnięcie zamierzonych celów, a przynajmniej byłoby ważkim argumentem na jej korzyść.

Od XIX w. Anna Jagiellonka doczekała się kilku biografii napisanych przez polskich historyków. Do najważniejszych należy zaliczyć wiekową już pracę Juliana Bartoszewicza (1882) i stosunkowo niedawną Marii Boguckiej (1994, 2009)⁹. Nie sposób pominąć dzieła Pawła Jasienicy (1965 i późniejsze wydania)¹⁰, aczkolwiek ze świadomością ograniczeń literatury tego typu z naukowego punktu widzenia. Warto zauważyć także szkic autorstwa Marka Wredego (1986)¹¹. Niedawno (2016) postaci Anny Jagiellonki na tle zmagania o *dominium Maris Baltici* poświęciła książkę fińska

⁶ S. Gruszecki, *Podlaski fragment walki o władzę po śmierci Zygmunta Augusta*, „Rocznik Białostocki” 10, 1971, s. 35–52.

⁷ K. Polak, W. Polak, *Nieznane materiały do biografii Anny Jagiellonki z Riksarkivet w Sztokholmie (list senatorów i inwentarz sreber Zygmunta Augusta z 1574 r.)*, „Czaszy Nowożytnie” 3, 1997, s. 142.

⁸ Ibidem, s. 138.

⁹ J. Bartoszewicz, *Anna Jagiellonka*, t. 1–2, Warszawa 1882; M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, passim.

¹⁰ P. Jasienica, *Ostatnia z rodu*, Warszawa 2021 (wyd. I, 1965); J. Kolbuszewska, *Kobiety w refleksji historycznej Pawła Jasienicy na przykładzie „Ostatniej z rodu”*, „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne” 37, 2019, 4, s. 189–200.

¹¹ M. Wrede, *Anna Jagiellonka. Szkic biograficzny*, Warszawa 1986.

badaczka Miia Ijäs, w charakterystyczny sposób ją tytułując: *Z cienia do tronu*¹². Praca ta spotkała się z zainteresowaniem i zebrała pochlebne recenzje¹³, lecz w historiografii polskiej jest jak na razie nieobecna, prawdopodobnie z powodu bariery językowej, co także piszącemu te słowa uniemożliwiło skorzystanie z tej pozycji. Nieco później Katarzyna Kosior opublikowała w języku angielskim interesujący rozdział poświęcony Jagiellonce i jej roli politycznej (2018) w pracy zbiorowej o „byciu królową” (ang. *queenship*)¹⁴. Niemal dekadę wcześniej wyszło po angielsku (2009) studium Marii Boguckiej poświęcone dworowi Anny, oparte w znacznej mierze na wspomnianej wyżej biografii jej pióra¹⁵. O napiętych stosunkach Jagiellonki z Litwinami podczas pierwszego bezkrólewia pisała Ewa Dubas-Urwanowicz (1995)¹⁶. Nie jest konieczne wymienianie wszystkich opracowań związanych z postacią Anny, lecz warto zasygnalizować stale utrzymujące się zainteresowanie jej osobą, o czym świadczą chociażby prace z ostatnich lat: Agnieszki Pawłowskiej-Kubik (2019), Agnieszki Januszek-Sieradzkiej (2020) czy Patrycji Czarneckiej (2021)¹⁷.

Omawiając bazę źródłową artykułu, wypada zacząć od wydawnictw Aleksandra Przezdzieckiego¹⁸ i Wacława Sobieskiego¹⁹, zawierających korespondencję i inne materiały Anny Jagiellonki oraz Jana Zamoyskiego.

¹² M. Ijäs, *Varjoista valtaistuimelle — Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla*, Helsinki 2016.

¹³ J. Jalonen, *Naishistoriaa suurpolitiikan näyttämöllä: Anna Jagellonica ja 1500-luvun Puola-Liettua*, „Idäntutkimus” 24, 2017, 3, s. 93–94, <https://journal.fi/idantutkimus/article/view/77748> (dostęp: 3 IX 2022).

¹⁴ K. Kosior, *Anna Jagiellon: A Female Political Figure in the Early Modern Polish Lithuanian Commonwealth*, w: *A Companion to Global Queenship*, red. E. Woodacre, Leeds–Amsterdam 2018 (Arc Companions, [t. 1]), s. 67–78. Jestem wdzięczny anonimowemu Recenzentowi lub Recenzentce niniejszego artykułu za wskazanie mi tego studium, a Autorce za życzliwe udostępnienie mi tekstu.

¹⁵ M. Bogucka, *The Court of Anna Jagiellon: Size, Structure and Functions*, APH 99, 2009, s. 91–105.

¹⁶ E. Dubas-Urwanowicz, *Konflikt*, passim.

¹⁷ A. Pawłowska-Kubik, *Epistolografia a historia medycyny. Problemy zdrowotne w korespondencji Anny Jagiellonki*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków–Nowy Wiśnicz 2019, s. 235–248; A. Januszek-Sieradzka, „A na ostatek srebra i kredens pozłocisty wezmą”, czyli o finansowaniu pogrzebu Zygmunta Augusta, w: *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. H. Rajfura et al., Warszawa 2020, s. 124–141; P. Czarnecka, *Życie codzienne Anny Jagiellonki w latach 1564–1572*, w: *Obyczaje i życie codzienne na przestrzeni dziejów. Studia przypadków*, red. P. Czarnecka, W. Milej, A. Niedzielska, Warszawa 2021, s. 17–29.

¹⁸ *Jagiellonki polskie w XVI wieku*, t. 3–4, wyd. A. Przezdziecki, Kraków 1868.

¹⁹ *Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. 1: 1553–1579, wyd. W. Sobieski, Warszawa 1904.

Wśród źródeł narracyjnych przydatne okazały się kroniki Świątosława Orzelskiego²⁰ i Reinholda Heidensteina²¹. Istotny punkt odniesienia stanowią wydane lustracje podlaskich królewskich ziem²². Niemniej cenne dla niniejszych badań są też zbiory archiwalne, przede wszystkim Metryka Koronna i źródła skarbowe oraz materiały sądowe podlaskie i mazowieckie w oryginałach i odpisach. Pełne zestawienie wykorzystanej literatury i źródeł załączono na końcu tekstu. Już po złożeniu tego artykułu do druku ukazał się pierwszy tom korespondencji Anny Jagiellonki, wydany przez Agnieszkę Pawłowską-Kubik, w którym znalazło się sporo przydatnego materiału źródłowego²³.

Na wstępie warto przytoczyć opinię Boguckiej o Annie w najważniejszym momencie jej życia:

W chwili śmierci Zygmunta Augusta dynastię Jagiellonów reprezentowała w Polsce czterdziestodwuletnia, schorowana i nieco już zdziwaczała stara panna, zwłaszcza w pierwszej chwili głęboko bezradna i przerażona biegiem wypadków. Sytuacja, w jakiej się znalazła, a do której nie była przygotowana przez wychowanie czy dotychczasowy bieg spraw, przerastała ją o głowę. [– –] Nie tylko jednak słabość charakteru i brak politycznych zdolności gubiły Jagiellonkę. Brakowało jej także doświadczonej, życzliwej rady, rozsądnego oparcia, stronników. Stało za nią Mazowsze [– –]. Ale Mazowsze to nie wszystko, a nawet bardzo mało²⁴.

Odmienne spojrzenie na postać Anny zaprezentowała Kosior, która wbrew panującym w historiografii stereotypom na temat infantki, zwłaszcza przytoczonemu zdaniu Boguckiej, starała się wykazać, że w rozgrywce czasu bezkrólewia „Anna była [– –] postacią polityczną, która zmaksymalizowała swoje możliwości i kierowała się tym, co uważała za najlepszy interes jej samej i Rzeczypospolitej”²⁵. W tym kontekście —

²⁰ Ś. Orzelski, op. cit., passim.

²¹ R. Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Francofurti ad Moenum 1672 (egzemplarz: BO, nr XVII-16538); idem, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594: ksiąg XII*, tłum. z jęz. łac. M. Gliszczyński (z wyd. 1672), oprac. W. Spasowicz, t. 1–2, Petersburg 1857.

²² *Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław 1959.

²³ *Korespondencja Anny Jagiellonki (1523–1596). Królowa*, wyd. A. Pawłowska-Kubik, Warszawa 2024 (Folia Jagellonica. Fontes, t. 30).

²⁴ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 88–89.

²⁵ K. Kosior, op. cit., s. 68: „Anna was [– –] a political figure who maximized her opportunities and acted in what she considered to be her own and the Commonwealth’s best interests”.

zdaniem tej badaczki — należałoby uznać, że Jagiellonka raczej odziedziczyła zdolności polityczne po swej matce, królowej Bonie²⁶, niż — jak to dotąd przedstawiano — była zahukaną starą panną, którą przerosła sytuacja. W podobnym duchu wypowiedziała się także Pawłowska-Kubik we wstępie do tomu korespondencji królowej²⁷.

Większość dworzan Anny, zgodnie ze wzmianką Boguckiej, wywodziła się z Mazowsza. Niedawno mianowany ochmistrz dworu królowej, a wcześniej jej podskarbi, Jan Koniecki został w 1570 r. wojskim łomżyńskim²⁸. Mazowszanie po inkorporacji Podlasia do Korony w 1569 r., oficjalnie jako niegdyś bezprawnie oderwanej części Mazowsza, poczynili pewne starania, by zbliżyć do siebie sąsiadów. Temu miało służyć uwzględnienie Podlasian jako uczestników sejmiku generalnego w Warszawie w grudniu 1571 r., choć ostatecznie przybył tylko jeden poseł, do tego z poprzedniego sejmiku²⁹. Zadzierzgnięte więzy zrazu okazały się nietrwałe, gdyż brakuje świadectw o współdziałaniu tych województw podczas bezkrólewia aż do elekcji w 1573 r.

Królowna wielokrotnie przejeżdżała przez Podlasie, udając się do Wilna i z powrotem. Wiadomo, że np. w 1529 r. po uroczystości podniesienia Zygmunta Augusta na tron litewski w drodze powrotnej orszak dworski, w którym znajdowała się królowa Bona z dziećmi, zatrzymywał się m.in. w Bielsku i Mielniku³⁰. O bliższych związkach Anny z Podlasiem w późniejszych latach źródła milczą. Wiadomo, że niedługo przed śmiercią brata królowna posłała do swej siostry Zofii zaufanego sługę i komornika Kostrę³¹. Chociaż było to nazwisko podlaskiej szlachty, taki przydomek nosili też Mazowszanie z Rawskiego³². Wobec trudności w identyfikacji owego dworzanina nie sposób tej kwestii rozstrzygnąć.

²⁶ Ibidem, s. 73: „her negotiation demonstrates that she had her mother’s political aptitude, but was more able to operate within Poland’s political system and the political culture of the Polish nobility” (chodzi o rokowania dotyczące zrzeczenia się spadku w 1576, zob. niżej).

²⁷ A. Pawłowska-Kubik, *Wstęp*, w: *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. VII–XIV (fragment zatytułowany: „Anna Jagiellonka — o zmianę perspektywy i próbę nowego spojrzenia”).

²⁸ Przywilej na wojstwo łomżyńskie dla J. Konieckiego, Warszawa 5 V 1570, AGAD, MK, nr 107, k. 505.

²⁹ E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewia w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2020, s. 88; idem, *Podlasianin Wielkopolaninem? Z nieznanych dziejów przynależności terytorialnej Podlasia po 1569 r.*, PH 106, 2015, 3, s. 427. Był nim Jan Buyno, sędzia grodzki drohicki.

³⁰ W. Pociecha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 3, Poznań 1958, s. 86 (zob. też s. 232–233, przyp. 46).

³¹ Anna Jagiellonka do Zofii Jagiellonki, Warszawa 1 VI 1572, *Jagiellonki polskie*, t. 3, s. 223, 226; *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 56.

³² A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 11, Warszawa 1907, s. 360.

Infantka, jak ją na hiszpańską modłę zaczęto nazywać, bardzo liczyła na Zofię, uznając ją za bardziej doświadczoną i wyrobioną politycznie. Niestety księżna brunszwicka nie zdołała przybyć do Polski przed swą śmiercią w 1575 r. Pomimo tego rozczarowania, jak również upokorzeń i niepowodzeń oraz wrogiego usposobienia wpływowych senatorów, w tym duchownych, królowna Anna wykazała się determinacją w dążeniu do uzyskania spadku po bracie oraz zapewnienia mu godnego pochówku³³.

U źródeł wrogości polityków koronnych i litewskich względem Anny leżały obawy, że zechce ona odegrać rolę w procesie wyboru przyszłego monarchy. W co zresztą z wielu stron, także z zagranicy, usiłowano ją wciągnąć³⁴. Gotowość do ożenku ich kandydata do korony z królowną deklarowali agenci Habsburgów i Walezjuszków³⁵. Lecz nie miejsce tutaj na analizę tych kwestii, gdyż z naszego punktu widzenia istotniejsze były powodujące niechęć do Anny apetyty elit Rzeczypospolitej na przejęcie schedy po Zygmuncie Auguście. Pojawiały się one też z czystej prywaty, co pokazały gorszące sceny w wykonaniu dworaków przy królewskich zwłokach, ale również, aby zaspokoić koszty związane z funkcjonowaniem państwa w czasie *interregnum* bez sięgania do szlacheckich kieszeni³⁶.

Nie sposób ustalić dokładnej wartości tykocińskiego depozytu. Składało się nań kilka kategorii kosztowności: klejnoty, biżuteria, srebra stołowe, rzędy końskie, zbroje i rynsztunki wojenne, obicia, tkaniny i pościel³⁷. Samej tylko Annie przyspaść miały ponadto ubiory po Zygmuncie Auguście i Barbarze Radziwiłłównie oraz 20 par koni zaprzęgowych wraz z ozdobną uprzężą³⁸. Nuncjusz papieski Berardo Bongiovanni w 1560 r. podawał, że najdroższe klejnoty króla były warte około 1,13 mln skudów, czyli ponad 150 tys. zł³⁹. Inny dyplomata papieski, Fulvio Ruggieri, ich wartość

³³ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 89–94; A. Januszek-Sieradzka, op. cit., passim.

³⁴ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 93–96, 100.

³⁵ Ibidem, s. 95.

³⁶ Ibidem, s. 99–100.

³⁷ *Testament*, s. 20–26.

³⁸ Ibidem, s. 26.

³⁹ A. Jakóbczyk-Gola, „Ku pospolitej potrzebie” — testament Zygmunta Augusta i pierwsza polska publiczna kolekcja sztuki, w: *Zygmunt II August i kultura jego czasów. W pięćsetlecie urodzin ostatniego Jagiellona na polsko-litewskim tronie*, red. R. Rusnak, Warszawa 2022, s. 397 (tu włoska wersja relacji bez podania źródła); *Parte d'una relazione del Regno di Polonia d'un ambasciatore Veneto dell' anno 1560*, w: S. Ciampi, *Flosculi historiae Polonae sparsi Pulaviis inter concelebrantes idus Augusti A. 1830*, [Pulavia] 1830, s. 7; *Relacje nuncjuszków apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, t. 1, wyd. i tłum. E. Rykaczewski, Berlin–Poznań 1864, s. 99; F. Ruggieri, *La „Descrittione della Pollonia”* [–] (1572), red. P. Bellini, wprowadzenie J.W. Woś, Trento 1994 (Labirinti. Collana del Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche, t. 7), s. 102 (tu przeliczenie skudów na grosze).

całkowitą szacował w swej relacji (1565–1572)⁴⁰ na ponad milion w złocie (*d'oro*). Chodziło tu chyba też o skudy (*scudi d'oro*)⁴¹, co dawało ponad 133 tys. zł i mniej więcej zgadzało się z poprzednim przekazem. Była to suma znacząca, zważywszy, że podczas bezkrólewia skarb koronny świecił pustkami, a tylko na żołd dla żołnierzy podolskich brakowało 130 tys. zł⁴². Bongiovanni wspomina także o 5 lub 15 tys. funtów pozłacanego srebra zdeponowanego w skarbcu⁴³. Gdyby przyjąć za prawdziwą tę mniejszą liczbę, w przeliczeniu dałoby to 10 tys. grzywien. Wartość grosza w srebrze w latach 1560–1573 utrzymywała się na tym samym poziomie i wynosiła około 8,5 zł za 1 grzywnę⁴⁴. Wobec tego 10 tys. grzywien wartych było około 85 tys. zł, jeśli zaś przyjąć alternatywną wersję — 255 tys. zł. Nuncjusz Bongiovanni pisał również o 20 zbrojach króla, z których 4 posiadały szczególnie bogate zdobienia, a najpiękniejsza kosztowała 6 tys. skudów, czyli około 800 zł. Zatem wszystkie były warte może około 10–15 tys. zł. Kosztowne stroje polskiego monarchy tenże papieski dyplomata wycenił na 80 tys. skudów⁴⁵, czyli ponad 10,5 tys. zł. Wobec tak niedokładnych i niepewnych danych zsumowaniu skudów towarzyszy ryzyko, niemniej jednak, przyjmując najostrożniejsze szacunki, byłoby to około 240–250 tys. zł, najwyższe — około 430 tys. zł. Przy czym należy pamiętać, że nie mówimy tu o całej zawartości skarbcza, a o jej większej części. Warto wreszcie przytoczyć opinię obradujących na konwokacji warszawskiej w 1573 r. na temat rozmiarów tykocińskich bogactw. Dotyczyła ona jakiejś części, zapewne większej, lub nawet całości depozytu. Otóż „postanowiono wziąć z Tykocina pięć kroć sto tysięcy złotych na obronę Rzeczypospolitej; jeśliby tak wiele gotowych nie było, jakoż nie masz, tedy srebra miano wziąć i klejnotów i zastawić w tak wielkiej sumie”⁴⁶. Zamiaru tego osta-

⁴⁰ P. Bellini, *Introduzione generale*, w: F. Ruggieri, op. cit., s. 17–19.

⁴¹ F. Ruggieri, op. cit., s. 102, 114; *Relacje*, t. 1, s. 139 (tu podano „czerwone złote”, por. krytyczne uwagi o polskim tłumaczeniu: P. Bellini, op. cit., s. 19–20).

⁴² Ś. Orzelski, op. cit., s. 47.

⁴³ *Relacje*, t. 1, s. 99; *Parte d'una relazione*, s. 6. Wobec tego, że Erazm Rykaczewski nie podał źródła swego tłumaczenia, a znany był ze swobodnego stosunku do oryginału i samowolnych „emendacji” (P. Bellini, op. cit., s. 19–20), możliwe, że pomylił stosunek funta do grzywny (który wynosił 2 : 1) i próbował skorelować przekazy Bongiovanniego i Fogelwedera, który pisał o około 7,5 tys. grzywien srebra, S. Fogelweder do S. Sędziwoja Czarnkowskiego, Warszawa 12 VI 1573, *Jagiellonki polskie*, t. 4, s. 79; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2008, s. 171–172.

⁴⁴ W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku*, Lwów 1935, s. 58; J. Szymański, op. cit., s. 171.

⁴⁵ *Relacje*, t. 1, s. 99; *Parte d'una relazione*, s. 6–7.

⁴⁶ W. Ryłski do Zofii Jagiellonki, Warszawa 2 II 1573, *Jagiellonki polskie*, t. 4, s. 28; M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 99; A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 138; K. Kosior, op. cit., s. 70–71.

tecnie nie zrealizowano po sprzeciwie kasztelana lubelskiego Stanisława Słupeckiego, który jako jedyny ujął się za prawami królewskich siostr.

Podlaskie dobra ziemskie przypadające Jagiellonkom według zsumowanych danych z późniejszej lustracji (1576) dawały łącznie — bez nieobjętego spisem leśnictwa knyszyńskiego — prawie 22 tys. zł polskich całkowitego rocznego dochodu⁴⁷. Dla porównania majątki litewskie, które potem (1581) przyznano Annie w ramach oprawy, miały czynić niemal o połowę mniejszą roczną intratę — 11 250 zł⁴⁸. Wydaje się, że ta ostatnia kwota była równowartością rocznych dochodów z jej mazowieckich oprawnych apanaży, albowiem obie te części pozwolono królowej „zapisać i darować” wybranym przez siebie osobom na taką samą sumę — po 30 tys. zł. Widać w tym wszystkim pewną prawidłowość, można więc suponować, że całkowitą wartość spadku w dobrach ziemskich szacowano właśnie na około 45 tys. zł rocznego dochodu. Było to równe dorocznemu przychodowi z cła krakowskiego⁴⁹. Takie sumy robiły wrażenie na współczesnych, skoro jeden z dworzan zmarłego króla, Jan Jarzyna, chcąc zapewne wywołać u słuchaczy odpowiedni efekt, przytoczył zdanie wojewody podlaskiego Mikołaja Kiszki, że majątki bezprawnie wyłudzone na umierającym królu jako darowizny dawały łącznie 50 tys. zł rocznej intraty⁵⁰. Dla porównania dobra osobiste Bony w Wielkim Księstwie Litewskim i Koronie razem z oddanym jej jako oprawa posagu Mazowszem czyniły około 86 tys. zł łącznego rocznego dochodu⁵¹.

Temat skarbów tykocińskich wypłynął bardzo szybko, zaraz po śmierci króla w lipcu 1572 r. Dostojnicy obecni przy ostatnich chwilach Zygmunta Augusta skierowali do Tykocina wybranych spośród siebie wysłanników z Korony i Litwy w celu opieczętowania tamtejszego depozytu. W liście do niewiadomego adresata opowiadał o tym naoczny świadek Kasper Irzykowicz, podkomorzy mielnicki i dworzanin królewski⁵². Cóż senatorowie, czuwający przy marach władcy, podobno chcieli wezwać Annę do Knyszyna lub — według innej wersji — nakazać jej zamieszkanie w Łomży, Ostrowi lub Wiźnie⁵³, a więc niedaleko granicy

⁴⁷ Sumariusz lustracji woj. podlaskiego 1576 r., AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), dz. LVI, T. 4, nr 292, k. 14, 20, 26v, 30v, 33, 35.

⁴⁸ *Oprawa Królowej Jej Miłości Anny*, VC 2/1, s. 453.

⁴⁹ F. Ruggieri, op. cit., s. 120; *Relacje*, t. 1, s. 144.

⁵⁰ Ś. Orzelski, op. cit., s. 68.

⁵¹ K. Kosior, op. cit., s. 69.

⁵² K. Irzykowicz do NN, Knyszyn 18 VII 1572, w: *Nieznana relacja z śmierci Zygmunta Augusta (1572)*, wyd. A. Kraushar, KH 7, 1894, 3, s. 439.

⁵³ J. Szujski, *Anna Jagiellonka i Henryk Waleczny*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 5, 1877, s. 893; idem, *Ostatnie lata Zygmunta Augusta i Anna Jagiellonka*, w: *Jagiellonki polskie*,

województwa podlaskiego. Inicjatorem tego miał być przychylny królownie biskup krakowski Franciszek Krasiński działający w porozumieniu z jej wysłannikiem, referendarzem koronnym Stanisławem Sędziwojem Czarnkowskim oraz ks. Stanisławem Fogelwederem⁵⁴. Także prymas Jakub Uchański zajął zrazu przyjazne wobec Anny stanowisko, a nawet chciał razem z nią udać się do Knyszyna. Lecz inni dostojnicy zebrani przy nim na zjeździe w Łowiczu sprzeciwili się temu i nakazali infantce wyjazd do Płocka. Uchański został podobno zawrócony z drogi przez biskupa kujawskiego Stanisława Karnkowskiego, niezbyt chętnie z kolei nastawionego do Jagiellonki, który zapewne stał również za odesłaniem jej w głąb Mazowsza⁵⁵. Skądinąd wiadomo, że to sama Anna zamyślała o wyjeździe do Knyszyna w odpowiedzi na list dostojników stamtąd, w którym donosili jej o pogorszeniu się zdrowia brata, jeszcze przed jego śmiercią⁵⁶. Karnkowski natomiast odradzał królownie ten krok także w bezpośrednim piśmie do niej, gdzie również wskazywał na potrzebę pozostania prymasa w „śrzedku Korony”⁵⁷.

Kolejne działania względem tykocińskiego zamku podjęto miesiąc później na skutek postanowień zjazdu knyszyńskiego (sierpień–wrzesień 1572). Królowna pocieszała się w liście do siostry Zofii, że dowódca załogi twierdzy w Tykocinie, Klemens (Klimunt) Byliński, „przysięgł nikomu nie puścić” tegoż zamku z jego cennymi depozytami – jedynie jej⁵⁸. Rotmistrz ów⁵⁹ okazał się osobą honorową i niezłomną, dotrzymując danego słowa. Gdy z Knyszyna na początku września 1572 r. przyprowadzono trumnę króla nieboszczyka, Byliński wpuścił tylko ją, nie wierząc

t. 5, wyd. A. Przezdziecki, J. Szujski, Kraków 1878, s. CXCIX; M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 91 (tu mowa o dostojnikach będących podówczas w Warszawie jako autorach tego nakazu); T. Gostyński, *Franciszek Krasiński. Polityk złotego wieku*, Warszawa 1938, s. 100–101; S. Gruszecki, op. cit., s. 36.

⁵⁴ J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 106–107.

⁵⁵ Ibidem, s. 108–109; T. Gostyński, op. cit., s. 100; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998, s. 91.

⁵⁶ Anna Jagiellonka do A. Konarskiego, Piaseczno 10 VII 1572, *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 58–59; też do F. Krasińskiego, M. Maciejowskiego, O. Wołłowicza, H. Sieniawskiego, J. Dulskiego i M.K. Radziwiłła, Piaseczno 10 VII 1572, ibidem, s. 66–68.

⁵⁷ S. Karnkowski do Anny Jagiellonki, b.m.d. [VII 1572], ibidem, s. 65–66.

⁵⁸ Anna Jagiellonka do Zofii Jagiellonki, Płock 17 VIII 1572, *Jagiellonki polskie*, t. 3, s. 265–266; *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 76–77; też do tejże, Raciąż 30 IX 1572, ibidem, s. 88–89.

⁵⁹ M. Sierba, *Klimunt Byliński (Bieleński) i załoga zamku tykocińskiego w latach 60. i 70. XVI wieku*, w: *Podlasie w działaniach wojennych w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. D. Michaluk, E. Kotkowicz, Ciechanowiec–Warszawa–Białystok 2023 (Podlasie i Pogranicza Europy, [t. 9]), s. 235–255.

w czystość intencji przybyłych z nią wielmożów, domagających się wstępu na zamek. Także później, mimo nacisków ze strony wysłanników zjazdu w Kaskach oraz konwokacji warszawskiej, wytrwał w wierności infantce. Pozostał na straży królewskiego ciała aż do sformowania konduktu pogrzebowego, który we wrześniu 1573 r. wyruszył z Tykocina do Krakowa⁶⁰.

Podczas zjazdu knyszyńskiego Litwini podnieśli sprawę zwrotu ziem przyłączonych w 1569 r. do Korony, w tym Podlasia. Żądania te były ponawiane przez kilka następnych, niespokojnych lat „wielkiego bezkrólewia”⁶¹. Do swych celów panowie litewscy chcieli wykorzystać Annę, oferując jej tron Wielkiego Księstwa w zamian za przyznanie im spornych prowincji. We wrześniu 1572 r. przystali do niej do Płocka jako swego wysłannika podskarbiego litewskiego Ławryna Wojnę⁶². Lecz ona, jak sama twierdziła w liście do siostry Zofii, nie przystała na tak jawnie sprzeczne z dziedzictwem zmarłego brata działania⁶³.

Niedługo potem infantka postanowiła udać się do Łomży, oficjalnie z powodu pojawienia się w Płocku „morowego powietrza”⁶⁴. W rzeczywistości chodziło jej o bycie blisko ciała zmarłego brata oraz zapewne także centrum wydarzeń, ponieważ prymas Uchański zwołał zjazd elekcyjny do tego pierwszego miasta na 27 października⁶⁵. Senatorowie koronni patrzyli na tę podróż podejrzliwie, łącząc ją z rozmowami Anny z Litwinami. Przybycie do Łomży można było też odebrać jako zaznaczenie przez królową jej pretensji do majątków spadkowych, do których zaliczało

⁶⁰ E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 103–104, 123, 237–238, 243; J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta*, Białystok 2000, s. 348–354; „[Ze] zjazdu knyszyńskiego Panów Rad Małej Polski i Litwy a. D. 1572 tempore interregni”, BR, nr 196, s. 221–222, 235–239, 247; S. Gruszecki, op. cit., s. 45–46 (tu pomylenie rotmistrza ze Stefanem Bielawskim, starostą knyszyńskim i goniądzkim, też zresztą wojskowym i jednym z najwierniejszych Jagiellonom ludzi). W kopii urywka diariusza konwokacji omyłkowo zapisano, jakoby Anna „sprawowała się” (przedstawiła swoje stanowisko) przed zjazdem przez „rotmistrza”. W rzeczywistości chodziło o ochmistrza Konieckiego, Diariusz konwokacji warszawskiej 1573 r., AGAD, Zbiór Branickich z Sucheja, nr 36a/50, s. 304 (druk: *Konwokacja warszawska 1572–1573*, w: *Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, t. 3, wyd. W.S. Broel-Plater, Warszawa 1858, s. 4); J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 164.

⁶¹ E. Kalinowski, *Szlachta*, s. 299–302.

⁶² Anna Jagiellonka do J. Chodkiewicza, Płock 22 IX 1572, *Jagiellonki polskie*, t. 3, s. 272–273; *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 85.

⁶³ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 96.

⁶⁴ Ł. Wojna do J. Chodkiewicza, Łomża 28 IX 1572, BK, nr 11617, k. 50v.

⁶⁵ Anna Jagiellonka do Zofii Jagiellonki, Raciąż 30 IX 1572, *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 87–89; Uniwersał prymasa J. Uchańskiego ws. elekcji, Chruślin 18 IX 1572, w: E. de Noailles, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. 3: *Documents et pièces justificatives*, Paris 1867, s. 128–129.

się m.in. starostwo łomżyńskie. Stąd zresztą wysłała listy do dzierżawców wszystkich tych dóbr, przypominające o jej prawach, a także oficjalny protest w tej sprawie na zjazd senatorów koronnych w Kaskach. Ci ostatni skierowali do niej swoje poselstwo, w którym znalazł się m.in. bp Karnkowski. Wysłannicy senatu chcieli skłonić Annę do wyniesienia się gdzieś na ubocze, do Krasnegostawu lub Łęczycy. Ale królowna z Łomży pojechała do Warszawy, gdzie na początku nowego roku miała odbyć się konwokacja. Chociaż wymuszono na niej opuszczenie miasta w czasie obrad i przez większą ich część mieszkała w niedalekim Piaseczynie, pod koniec zgromadzenia zdobyła się na odwagę i demonstracyjnie wjechała na zamek warszawski⁶⁶.

Swoją odmową wobec litewskich planów osobnej koronacji i odzyskania utraconych ziem Anna naraziła się na atak ze strony starosty żmudzkiego Jana Chodkiewicza, głównego architekta tej intrygi. Ten bowiem fałszywie oskarżał królowną przed Polakami o składanie Litwie ofert dotyczących obsady tronu. Innym, niemniej ważnym powodem tej przewrotnej napaści były jej próby wyegzekwowania dochodów z majątków odziedziczonych po Bonie w Wielkim Księstwie⁶⁷. Żonaty z siostrą Chodkiewicza wojewoda podlaski Mikołaj Kiszka, ze względu na swą propolską postawę zarówno w 1569 r., jak i teraz, nie był ze szwagrem w najlepszych stosunkach. Pisał on w liście do niego z grudnia 1572 r., że w sprawie wydania dochodów ze starostwa bielskiego dostał monity zarówno od Litwinów i Koroniarzy z osobna, jak i od królowny⁶⁸. Na razie jednak jej usiłowania na niewiele się zdały, gdyż sprawa testamentu Zygmunta Augusta, choć w Warszawie „w czasie obrad wiele i niechętnie mówiono”⁶⁹ o niej, ostatecznie nie została rozstrzygnięta. Skarb tyko-ciński, po który już wyciągano ręce, szczęśliwie dla Jagiellonek stał się kością niezgody między Polską a Litwą, dzięki czemu — oraz nieugiętości rotmistrza Bylińskiego — póki co ocalał⁷⁰.

⁶⁶ Anna Jagiellonka do S. Sędziwoja Czarnkowskiego, Łomża 22 XI 1572, *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 102–103; też do Zofii Jagiellonki, Warszawa 17 XII 1572, ibidem, s. 109–110; też do tejże, Łomża 18 XII 1572, *Jagiellonki polskie*, t. 4, s. 13; *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 110; M. Skrzetuski do tejże, Berlin 22 XII 1572, ibidem, s. 19–20; W. Ryłski do tejże, Warszawa 2 II 1573, ibidem, s. 29–30; M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 93–94, 99–101.

⁶⁷ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 96, 100; E. Dubas-Urwanowicz, *Konflikt*, passim; por. Senatorowie litewscy do Anny Jagiellonki, Wilno 24 XI 1572, *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 104–107.

⁶⁸ M. Kiszka do J. Chodkiewicza, Użyki lub Woźniki (miejsce w źródle słabo czytelne) 15 XII 1572, BK, nr 11617, k. 60–60v.

⁶⁹ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 99.

⁷⁰ Ibidem, s. 99–100; J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 165–169.

Na Podlasiu po śmierci króla, a przed elekcją jego następcy, we wrześniu i grudniu 1572 oraz w marcu 1573 r. odbyły się sejmiki wojewódzkie⁷¹. Ze względu na braki źródłowe nie wiadomo, czy zajmowały się one majątkami dynastii na terenie województwa. W konfederacji podlaskiej uchwalonej na ostatnim z tych zjazdów ujęto się tylko za szlachtą spod Tykocina, mieszkającą w sąsiedztwie lub na terenie dóbr spadkowych Jagiellonek. Starosta tykociński Łukasz Górnicki bowiem, wbrew woli tych szlachciców, starał się ich utrzymać w swojej jurysdykcji jako ziemian zależnych. Ci natomiast od dłuższego czasu usiłowali zrównać się w prawach z resztą obywateli podlaskich przy aktywnym wsparciu tychże⁷². W innym miejscu tego dokumentu jest mowa o uposażeniu parafii „podawania królewskiego”, tj. takich, gdzie władca posiadał prawo patronatu. Uznano je za „bona Reipublicae” i w przypadku śmierci plebana powierzono pieczę nad nimi starostom jurydycznym⁷³. Dała tu o sobie znać ta sama „tendencja do uznania wszystkich dóbr, którymi dysponuje panujący, za domenę państwową”, reprezentowana przez przywódców szlacheckich oponujących wobec kwestii „opatrzenia potomstwa”, podnoszonej w ostatnich latach życia przez Zygmunta Augusta⁷⁴. Podzielał najwyraźniej to zdanie jeden z posłów podlaskich na sejm 1572 r., podkomorzyc bielski Sebastian Brzozowski, złośliwie komentując owe starania władcy. Stwierdził mianowicie, że ten głosi herezję, gdyż trzudzi się, aby ochrzcić i złożyć podarek dziecku, które jeszcze nie przyszło na świat⁷⁵. Poseł ów reprezentował ziemię bielską również na konwokacji warszawskiej w 1573 r.⁷⁶, można go więc uznać za wyraziciela opinii znacznej części tamtejszej szlachty.

Podczas zjazdu elekcyjnego pod Warszawą wiosną 1573 r. powrócono do kwestii skarbów tykocińskich. Anna, „ażeby zjednać sobie przyjaciół”⁷⁷,

⁷¹ E. Kalinowski, *The Decade of Breakthrough. Podlasie between Union and Interregnums (1566–76)*, w: *Interregnum 1572–1576. The Formative Years of Poland-Lithuania*, red. D. von Güttner-Sporzyński, R.T. Tomczak (w druku).

⁷² Konfederacja woj. podlaskiego, Drohiczyń 12 III 1573, Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi (Mińsk) (dalej: NAHB), f. 1708, op. 1, nr 202, k. 482v; E. Kalinowski, *Starosta tykociński Łukasz Górnicki (1571–1603) wobec szlachty ziemi bielskiej. Konflikt w łonie elity w staropolskiej mikrospołeczności*, w: *Społeczeństwo a elity*, Warszawa 2018 (Społeczeństwo staropolskie. Seria nova, t. 5), s. 127–156.

⁷³ Konfederacja woj. podlaskiego, Drohiczyń 12 III 1573, NAHB, f. 1708, op. 1, nr 202, k. 484.

⁷⁴ E. Dubas-Urwanowicz, *Konflikt*, s. 144–145; A. Jabłonowski, op. cit., s. 127–128.

⁷⁵ *Ułamek pamiętnika dziejów w Polsce podczas bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta aż do koronacji Stefana*, w: *Jagiellonki polskie*, t. 3, s. 363.

⁷⁶ E. Kalinowski, *Szlachta*, s. 146.

⁷⁷ J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 238.

wyraziła wreszcie zgodę na wykorzystanie tych kosztowności na cele publiczne. Kasztelan gdański Jan Kostka zaoferował Rzeczypospolitej pożyczkę pod ich zastaw w kwocie 117 tys. zł⁷⁸. Zgadza się to mniej więcej z przekazem Orzelskiego, który podał, że ze skarbca w Tykocinie miano pokryć część żołdu dla żołnierzy podolskich i podgórskich (strzegących dostępu do stołecznego Krakowa) na sumę 108 tys. zł oraz dług zmarłego króla u wojewody inowrocławskiego Jana Krotoskiego — kolejnych 10 tys. zł⁷⁹. W celu dopełnienia transakcji posłano na Podlasie deputację, tym razem mieszaną, złożoną z przedstawicieli sejmu i królowej. Wysłannikom, poza przejęciem kosztowności, powierzono dopilnowanie umowy z Kostką z formalnoprawnego punktu widzenia, aby skarb nie doznał wskutek niej żadnego uszczerbku⁸⁰. Według relacji Fogelwedera zastawiono jedną koronę „kupną” i „jednorożec” (róg narwala?) oraz około 7,5 tys. grzywien srebra⁸¹. Zatem o ile większość klejnotów, które opisywali Bongiovanni i Ruggieri (wartości około 150 tys. zł) oraz sam Zygmunt August w swym testamencie⁸², pozostała nietknięta, to spożytkowano znaczną część sreber (zależnie od przekazu: 1/2 lub 3/4).

Po pierwszym przełamaniu oporu Anny, zresztą bardzo źle przyjętym przez pozostałe Jagiellonki, w następnych miesiącach znów sięgano do skarbca tykocińskiego. Chociażby po to, by pokryć koszty zbliżającej się ceremonii pogrzebu Zygmunta Augusta oraz koronacji jego następcy, ale i by je upiększyć przez wypożyczenie niektórych precjozów⁸³. Przynajmniej część z nich — srebrna zastawa warta około 880 zł⁸⁴ — nie powróciła potem do Jagiellonki, lecz została przez nią oddana w maju 1574 r. w Krakowie podskarbiemu wielkiemu koronnemu Hieronimowi

⁷⁸ S. Fogelweder do S. Sędziwoja Czarnkowskiego, Warszawa 12 IV 1573, *Jagiellonki polskie*, t. 4, s. 79.

⁷⁹ Ś. Orzelski, op. cit., s. 88, 91.

⁸⁰ J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 238–240; J. Maroszek, op. cit., s. 374–375.

⁸¹ S. Fogelweder do S. Sędziwoja Czarnkowskiego, Warszawa 12 IV 1573, *Jagiellonki polskie*, t. 4, s. 79.

⁸² *Relacje*, t. 1, s. 99; *Parte d'una relazione*, s. 7; *Testament*, s. 20–23.

⁸³ J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 261–263; K. Polak, W. Polak, op. cit., s. 138; A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 133–134.

⁸⁴ W wydaniu źródła prawdopodobnie doszło do przypadkowego przesunięcia danych w piątej kolumnie od góry, co tutaj uwzględniono i skorygowano w obliczeniach, K. Polak, W. Polak, op. cit., s. 148. Liczby zawarte w źródle wydawcy uważają za ciężar zastawy podany w systemie groszowym (ibidem, s. 141–142), wydaje się jednak, że oddano by go w grzywnach. Zatem tutaj przyjęto, że chodziło raczej o wartość, nie o wagę. Jest to wartość prawdopodobna, wzięwszy pod uwagę to, że np. po bracie osławionej Barbary Giżanki, Jakubie, w 1603 r. pozostały „bizuteria złota i srebrna oraz srebrna zastawa stołowa, które oszacowano na 1500 złp.”, M. Bogucka, *Warszawa w latach 1526–1795*, Warszawa 1984, s. 89.

Bużeńskiemu⁸⁵. Skądinąd wiadomo, że ten dysponował jeszcze w styczniu tego roku częścią srebra, zapewne tykocińskiego, mającą pokryć koszty pogrzebu, za które „ledwie ośmiu tysięcy złotych [– –] dostał”⁸⁶. Z Tykocina wzięto też futra sobole, które polskie poselstwo wysłane w 1573 r. do Francji miało sprezentować tamtejszym wielmożom⁸⁷. Zmiana decyzji królewnej w sprawie tykocińskich depozytów wiązała się z rozstrzygnięciami zapadłymi na elekcji – wyborem Henryka Waleczusa, brata francuskiego króla Karola IX. Zabiegi o pozyskanie dla tej kandydatury zarówno szlachty, jak i Anny są dobrze znane i nie ma potrzeby ich tu opisywać. Dość rzec, że osoba Henryka wyraźnie przypadła do gustu królowi, łudzonej przez jego emisariuszy perspektywą zamążpójścia. Zwolennicy Habsburgów, w tym referendarz koronny Sędziwój Czarnkowski, obwiniali ją później o wpływanie na nastroje tłumnie przybyłych Mazowszan. Ci zaś oraz idący w ich ślady pobratymcy z województw płockiego, rawskiego i podlaskiego walczyli przyczynili się do wyboru Francuza⁸⁸. Co ciekawe, województwo podlaskie jako jedyne z Korony podczas wotowania na elekcji opowiedziało się za Henrykiem z warunkiem, aby poślubił Annę, dzieląc w tym zdanie całego Wielkiego Księstwa Litewskiego wyrażone przez Jana Chodkiewicza. Natomiast trudno stwierdzić, czy pierwsi byli Litwini, jak wynika z kroniki Orzelskiego, czy może Podlasianie, jak sugerowałoby zestawienie w innym diariuszu⁸⁹.

Zawiedzione nadzieje infantki związane z osobą Henryka również zasadniczo nie są tematem niniejszego opracowania – prócz tych mających związek z Podlasiem. Gdy zatem skarby tykocińskie zostały częściowo rozdysponowane, należało jeszcze rozstrzygnąć kwestię majątków spadkowych Jagiellonek. Na sejmie koronacyjnym w Krakowie w marcu 1574 r. w imieniu Anny upominał się o honorowanie testamentu Zygmunta Augusta ochmistrz jej dworu, Koniecki. Chociaż odpowiedź posłów była zrazu dla Jagiellonki pomyślna, potem zaczęły odzywać się głosy za obaleniem ostatniej woli zmarłego władcy, a rzecz odłożono do następnego sejm⁹⁰.

⁸⁵ K. Polak, W. Polak, op. cit., s. 140–142, 148–149.

⁸⁶ Senatorowie do Anny Jagiellonki, Kraków 14 I 1574, w: K. Polak, W. Polak, op. cit., s. 144; A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 137.

⁸⁷ A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 138.

⁸⁸ S. Sędziwój Czarnkowski do Zofii Jagiellonki, Płock 20 V 1573, *Jagiellonki polskie*, t. 4, s. 58; S. Karnkowski do S. Hozjusza, Warszawa, b.d. [V 1573], w: *Epistolae illustrorum virorum in libros tres digestae*, red. S. Karnkowski, Cracoviae 1578, k. Eeii–Eeii(v) (egzemplarz: BK, nr Cim. Qu. 2480); M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 104–105.

⁸⁹ Ś. Orzelski, op. cit., s. 107–108; Diariusz sejmiku elekcyjnego 1573 r., BJ, nr Przyb. 3/52 (mikrofilm depozytu z Biblioteki Tarnowskich w Dzikowie), k. 131–132.

⁹⁰ J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 278, 282; M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 119.

Tymczasem, mimo próśb z różnych stron, aby nie krzywdził królewien, Henryk począł gospodarować ich majątkiem spadkowym bez oglądania się na kogokolwiek. Jak relacjonował Zofii Jagiellonce Wawrzyniec Ryłski, dworzanin Anny:

Posłała królowna jejmość [królowi] rejestr imion, na które ma przywileja, aby ich nikomu nie dawał do rozprawy. Obiecał [– –] nie dawać, a przedsię rozdał jedne wiecznością, drugie dożywociem, i Tykocin się przed nim nie wybiega [– –]. Oto i teraz dał Knyszyn [Janowi] Zamoyskiemu, który [ten] najechał wielkim gwałtem w tysiącu koni, wybił, wygnał tego starostę, który to trzymał od nieboszczyka króla; dał czternaście wsi panu czerskiemu [Zygmuntowi Wolskiemu] u Warszawy, o które go królowna jejmość prosiła kilkanaście razy, aby nie dawał [– –]. I Tykocin leda kiedy wezmą i cokolwiek w nim jest⁹¹.

Chodziło o starostwa knyszyńskie i goniądzkie oraz dzierżawę zabielską na Podlasiu, trzymane wcześniej przez Stefana Bielawskiego. Dla Anny było to także ciosem prestiżowym, bo zajazdu dóbr dokonano, korzystając z nieobecności tam dotychczasowego starosty, który towarzyszył jej na pogrzebie Zygmunta Augusta w Krakowie. Stanowiło również niepokojący sygnał dla obawiających się litewskiego rewizjonizmu Podlasian, ponieważ ową małą armię w imieniu Zamoyskiego poprowadzili na Knyszyn i Goniądz litewscy magnaci: starosta żmudzki Chodkiewicz i marszałek nadworny Mikołaj Krzysztof Radziwiłł⁹².

Los Anny odwrócił się po tym, gdy w czerwcu 1574 r. niefortunny władca zbiegł potajemnie z Polski na wieść o śmierci swego brata, aby objąć tron we Francji. Poniżeni tym poddani teraz nieco inaczej spojrzeli na starania infantki o jej rodowy spadek. Już senatorowie zebrani w Krakowie po wyjeździe Henryka przeznaczyli dla niej dochód ze starostw łomżyńskiego i wiskiego oraz folwarków starostwa warszawskiego, decyząc co do reszty majątków pozostawiając konwokacji, którą zwołano na koniec sierpnia do Warszawy⁹³. Dostojnicy ci wrócili do pomysłu zainstalowania w Tykocinie nowego rotmistrza, na którego już dawniej wybrano leśniczego bielskiego Stanisława Trojanowskiego, a także podjęli działania względem naprawy i dokończenia budowy tamtejszego zamku⁹⁴.

⁹¹ W. Ryłski do Zofii Jagiellonki, b.m.d. 1574, *Jagiellonki polskie*, t. 4, s. 153; *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 54, przyp. 1.

⁹² Anna Jagiellonka do Zofii Jagiellonki, Kraków 20 V 1574, *Jagiellonki polskie*, t. 4, s. 161; *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 177.

⁹³ J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 297; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 167.

⁹⁴ Rady Koronne do J. Zamoyskiego, Kraków 30 VI 1574, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 55.

Dotychczasowy komendant, Byliński, zmarł w tymże roku lub pod koniec poprzedniego⁹⁵, być może więc zaistniała wręcz konieczność powołania jego następcy.

Także starostwo wiskie, z którego prowenty przyznano Annie, było w owym czasie widownią ostrego konfliktu. Rozpoczął się on od dokumentów króla Henryka z 6 i 7 kwietnia 1574 r., zarządzających przywrócenie do Wizny spornego obszaru puszczy, m.in. z Trzeciannym, dotąd należącego do leśnictw tykocińskiego i goniądzkiego, położonego po drugiej stronie Biebrzy i Narwi, a rozciągającego się aż do rzeki Łek (Elk)⁹⁶. W tym celu władca wysłał tam swego komornika Piotra Staręskiego. Ustalenie dalszego biegu wypadków jest trudne ze względu na to, że źródła wytworzone przez obie strony sporu nieraz sobie przeczą. Starosta wiski, kasztelan zakroczymski Piotr Grajewski, nie doczekawszy się przybycia dworskiego wysłannika, przeprowadził intromisję w sporne tereny jeszcze pod koniec kwietnia, choć niewykluczone, że była tylko pozorowana⁹⁷. W podobnym czasie we wszystkie leśnictwa na Podlasiu wprowadzony został kasztelan chełmiński Jan Dulski, starosta brański i suraski, świeżo mianowany łowczym podlaskim. Staręski natomiast przybył na miejsce dopiero pod koniec czerwca, już po wyjeździe króla Henryka, wioząc nie tylko pisma wydane przez tegoż w kwietniu, ale też popierający je list królowny Anny z 10 czerwca. Komornik, jak sam twierdził, dopełnił kolejnej intromisji Grajewskiego⁹⁸. Z kolei Florian Łobeski, leśniczy tykociński i goniądzki, w swej protestacji tłumaczył, dlaczego do tejże nie dopuścił. Co więcej, z dokumentu wynika, że ów leśniczy miał za sobą poparcie starosty tykocińskiego Górnickiego⁹⁹.

⁹⁵ M. Sierba, op. cit., s. 254.

⁹⁶ Henryk Walezy przywraca dobra do star. wiskiego, Kraków 6 IV 1574, AGAD, Kapicjana, nr 66, s. 228–238; tenże w tej samej sprawie, Kraków 7 IV 1574, ibidem, s. 239–246 (dwie kopie tego samego pisma); tenże w tejże sprawie do F. Łobeskiego, Kraków 7 IV 1574, ibidem, s. 247–252 (dwie kopie).

⁹⁷ Relacja woźnego i świadków o intromisji star. wiskiego P. Grajewskiego w dobra przywrócone do tego star. przez króla, Wizna 26 IV 1574, ibidem, nr 65, s. 103–105, nr 66, s. 253–262.

⁹⁸ Relacja komornika król. P. Staręskiego o intromisji jw., Wizna 30 VI 1574, ibidem, nr 66, s. 276–285; to samo: Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy (Lwów), f. 966, op. 1, nr 107, s. 123–125; Notatka o obłacie listów Henryka Walezego (Kraków 7 IV 1574) i Anny Jagiellonki (Kraków 10 VI 1574) ws. dóbr star. wiskiego, Wizna b.d., ibidem, s. 127–128.

⁹⁹ Protestacja F. Łobeskiego, Brańsk 26 VI 1574, AGAD, Księgi grodzkie brańskie (dalej: KGBr), nr 6, k. 422v–423; to samo: ibidem, Kapicjana, nr 10, s. 139–141. Tu również data pisma król. 7 kwietnia.

Później obie strony konfliktu obwiniały się wzajemnie o wrogie kroki. Podlasianie przez swych posłów na konwokacji warszawskiej 11 września 1574 r. skarżyli się na starostę wiskiego, że odebrał im „*possessiones non-nullas*” (liczne posiadłości)¹⁰⁰. Ten z kolei po tymże zjeździe szukał pomocy u innych senatorów mazowieckich przeciwko Dulskiemu i Łobeskiemu, którzy zbrojnie zajęli sporne ziemie. Była to zapewne swego rodzaju „kontrofensywa”, gdyż w końcu lipca to ludzie Grajewskiego dokonali zajazdu na dwór leśniczego Łobeskiego pod jego nieobecność, zabierając wielką ilość dobytku i raniąc kilka osób ze służby¹⁰¹. O ile odmówił poparcia staroście wiskiemu wojewoda mazowiecki Stanisław Ławski, to kasztelan warszawski Szczęśny Parys ujął się za nim i wystosował ultimatum do tychże dwóch podlaskich urzędników, nakazując im wycofanie się¹⁰². Nie odniosło to chyba większego skutku i pograniczne tereny pozostały przy Podlasiu, ponieważ tamtejsi posłowie nie podnosili już później tego tematu¹⁰³. Ostatecznie dzierżenie ich potwierdził Łobeskiemu Stefan Batory dokumentem z czerwca 1576 r., a pośrednio także lustracja królewsczyzn z tego roku¹⁰⁴.

We wspomnianym wyżej liście z 10 czerwca 1574 r. Jagiellonka nakażywała Łobeskiemu ustąpić staroście wiskiemu — według wcześniejszych mandatów królewskich — łąki na paszę dla jej koni, które trzymane były w Wiźnie¹⁰⁵. Pismo zostało najprawdopodobniej zignorowane, na czym tylko ucierpiał jej autorytet. Co więcej, Podlasianie być może zapamiętali królownie wmieszanie się w konflikt po przeciwnej stronie, co tłumaczyłoby ich późniejsze niezbyt przychylne nastawienie do Jagiellonki.

Niemniej ważna z punktu widzenia interesującej nas problematyki była kwestia równoległego sporu o Knyszyn i Goniądz na linii Zamoyski-Bielawski, zarówno ze względu na jego przebieg, jak i postawy lokalnych graczy wobec stron konfliktu. Powszechnie wiadano bowiem, że za Bielawskim stała Jagiellonka. Prześledzenie sympatii podlaskich elit w tym konflikcie można zatem traktować jako swego rodzaju sondaż stosunku do infantki.

¹⁰⁰ Ś. Orzelski, op. cit., s. 267.

¹⁰¹ Protestacja M. Czajkowskiego w imieniu F. Łobeskiego przeciwko F. Grabowskiemu, wicesgerentowi star. wiskiego, Brańsk 30 VII 1574, AGAD, Kapicjana, nr 10, s. 142–151; *Lustracje*, s. 141.

¹⁰² Sz. Parys do J. Dulskiego i F. Łobeskiego, Dziećwinowo (obecnie Dziecinów) 7 X 1574, AGAD, Kapicjana, nr 65, s. 119–121, nr 66, s. 300–302.

¹⁰³ Ś. Orzelski, op. cit., s. 337.

¹⁰⁴ Stefan Batory potwierdza F. Łobeskiemu urząd leśniczego tykocińskiego z podaniem podległych mu dóbr, Warszawa 12 VI 1579, AGAD, Kapicjana, nr 10, s. 223–226; *Lustracje*, s. 136–144.

¹⁰⁵ Anna Jagiellonka od F. Łobeskiego, Kraków 10 IV 1574, AGAD, Kapicjana, nr 66, s. 265–267; *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 179.

Henryk Walezy nieprzypadkowo wynagrodził Zamoyskiego właśnie Knyszynem i Goniądzem. Wedle słów historyka Aleksandra Jabłonowskiego stanowiły one „jako starostwo, najlepszą chyba z włości tej kategorii”¹⁰⁶, tj. spośród dóbr spadkowych po zmarłym królu. Sam zresztą beneficjent nadania pisał, iż była to „praefectura fructuosa” („dochodowe starostwo”)¹⁰⁷, a podstarości w liście do niego oceniał dochodowość tych dóbr, nie kryjąc entuzjazmu: „Kiedy się poczęły pożytki pokazywać folwarków waszmości, [– –], będziesz waszmość raczył mieć swe wychowanie, jako na stan waszmości przystoi i na takie zawołanie, jako Pan Bóg z łaski swej ś[więtej] waszmości, [– –], na taki stan powołać raczył”¹⁰⁸.

Latem 1574 r. Bielański, z niemal otwartym poparciem Anny, szykował się do kontruderzenia, zbierając ludzi na Mazowszu będącym, jak pamiętamy, zapleczem królowej¹⁰⁹. Słudzy Zamoyskiego przed spodziewanym atakiem rozsyłali po Podlasiu gońców z prośbami o wsparcie. Co charakterystyczne, świeżo mianowany rotmistrz tykociński Trojanowski, choć przychylny nowemu staroście, odmówił pomocy zbrojnej, tłumacząc się obawą przed niełaską u Jagiellonki. Ta zaś posłała do Knyszyna jakieś listy, wedle słów tamtejszego podstarościego do Zamoyskiego, „chcąc się w[ś]rżubować” (wmieszać)¹¹⁰. Ponieważ nie znamy ich treści, trudno ocenić, czy zawierały ujęcie się za Bielańskim, czy upomnienie się o dochody z podlaskich dóbr spadkowych (ewentualnie: jedno i drugie?).

W konflikcie o Knyszyn i Goniądz sprzyjało Zamoyskiemu także wiele innych wpływowych na Podlasiu osób, takich jak Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, posiadacz Wysokiego i Gródka w ziemi drohickiej czy wspomniani Jan Dulski i Łukasz Górnicki. Zamoyski mógł też liczyć na życzliwość wojewody podlaskiego Mikołaja Kiszki oraz wierność „służebników” zwerbowanych spośród miejscowej szlachty, jak np. Stanisław Szredziński (Średziński)¹¹¹. Jako podlaskiego stronnika Bielańskiego możemy zanotować tylko któregoś Tarusę (Taruszę), jego „powinnego”, odpowiedzialnego za zabójstwo służącego Zamoyskiemu młodego Piotra

¹⁰⁶ A. Jabłonowski, op. cit., s. 128.

¹⁰⁷ J. Zamoyski do włoskich medyków, obóz pod Gdańskiem 24 VI 1577, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 155.

¹⁰⁸ S. Trojan do J. Zamoyskiego, Knyszyn 19 VII 1574, ibidem, s. 59.

¹⁰⁹ S. Trojan do J. Zamoyskiego, Knyszyn 28 VI 1574, ibidem, s. 51–52; Zeznanie szlachty z okolic Knyszyna, Tykocina i Goniądza ws. konfliktu o starostwa knyszyńskie i goniądzkie, Bajki 30 VIII 1574, ibidem, s. 481.

¹¹⁰ S. Trojan do J. Zamoyskiego, Knyszyn 19 VII 1574, ibidem, s. 59–60. Trojaną i Trojanowskiego łączyły ponoć więzy krwi, o ile wspomnienie o tym w liście tego pierwszego nie jest żartem z podobnie brzmiącego imienia i nazwiska, ibidem, s. 60.

¹¹¹ Ibidem, s. 56–62; J. Zamoyski do M.K. Radziwiłła, Knyszyn, b.d. [VIII 1574], ibidem, s. 66.

Kucieńskiego (Kuczyńskiego)¹¹². Imienia owego „mężobójcy” korespondenci przyszłego kanclerza w tej sprawie nie podają. Aktywni w tym czasie byli bracia Piotr i Józef Tarusowie, dziedzice w Dzieciolowie niedaleko Goniądza, niegdyś dworzanie Zygmunta Augusta. Z nich Józef w 1567 r. służył w wojsku pod dowództwem wspomnianego Trojanowskiego. Ich siostra Aleksandra już w 1547 r. była żoną Walentego Niewiarowskiego, komornika ziemi bielskiej, ten zaś porucznikował rocie stojącej na zamku w Tykocinie w 1573 r.¹¹³

Bielawski swoją krzywdę przedstawił najpierw na sejmiku województwa podlaskiego przed konwokacją warszawską, potem zaś w samej Warszawie. W zachowanym laudum sąsiadującej z Podlasiem ziemi łomżyńskiej z tego okresu nie ma śladu zainteresowania tamtejszej szlachty sprawą knyszyńską ani majątkami spadkowymi królowny¹¹⁴. Jak pamiętamy, ta druga kwestia miała zostać rozstrzygnięta na zjeździe konwokacyjnym. Radziwiłł burczucznie uspokajał Zamoyskiego w liście z początku września 1574 r.: „Nie tuszę, by Piastowie [tj. zwolennicy elekcji «Piasta», tu: Anny Jagiellonki] na tej konwokacyjej mieli królownie te dobra przysądzić, boby z tego był tumult, a my w Litwie zgoła, by też to doszło, nie zezwolim na to”¹¹⁵.

Przed obradującymi w Warszawie 10 września 1574 r. znów wystąpił ochmistrz dworu infantki Koniecki¹¹⁶. Nastroje przynajmniej części senatorów sprzyjały Jagiellonce, skoro kilka dni wcześniej życzliwi alarmowali Zamoyskiego, że „o Knyszynie w radzie już tak wspominają, iż się te gwałty w dobrach królownej jejmości dzieją, które słuszniej jejmość królowna trzymać by miała, aniżeli kto inszy”¹¹⁷. Lecz pomimo to, zgodnie z oceną Radziwiłła, decyzję w sprawie testamentu Zygmunta Augusta

¹¹² Tenże do tegoż, Knyszyn, b.d. [VIII 1574], ibidem, s. 65; tenże do J. Sierakowskiego, b.m.d. [XI 1574], ibidem, s. 85.

¹¹³ I. Kapica, *Herbarz* [–] (*dopełnienie Niesieckiego*), wyd. Z. Gloger, Kraków 1870, s. 425–426; *Litovskaâ Metrika*, oddz. 1, cz. 3: *Knigi Publičnyh del. Perepisi Litovskogo vojska*, wyd. S. Ptašickij, Petrograd 1915 (Russkaâ Istoričeskâ Biblioteka, t. 33), kol. 522; Wypisy z ksiąg grodzkich brańskich z XVI w., ANK, Zbiór Zygmunta Glogera (dalej: ZZG), nr 11, s. 83, 170, 234; nr 53, s. 33; Uгода między M. Grajewskim oraz M. i W. Sawickimi, Dobrzyńniewo 13 VII 1573, AGAD, MK, nr 114, k. 138. Józef Maroszek (op. cit., s. 516, przyp. 490) błędnie odczytał koligacje Tarusów z Niewiarowskimi.

¹¹⁴ Laudum sejmiku ziemi łomżyńskiej, Łomża 26 IX 1574, BPAU-PANKr., nr 8331, Teki Pawińskiego, nr 14, k. 3–6; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 64. Wojewoda mazowiecki określił termin sejmiku na 2 sierpnia tego roku, jednak z powodu późnego dotarcia jego pisma zgromadzenie odbyło się ponad 3 tygodnie później.

¹¹⁵ M.K. Radziwiłł do J. Zamoyskiego, Niehieniewicz 6 IX 1574, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 71.

¹¹⁶ Ś. Orzelski, op. cit., s. 265.

¹¹⁷ S. Krasicki i ks. J. Udrzycki do J. Zamoyskiego, Warszawa 2 IX 1574, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 68.

odłożono do zjazdu pod Stężycą zaplanowanego na maj następnego roku. Tymczasem postanowiono dodać Annie dochody z części należnych jej dóbr na Podlasiu — starostw bielskiego, tykocińskiego, knyszyńskiego i goniądzkiego, rajgrodzkiego i augustowskiego oraz leśnictw: bielskiego, tykocińskiego i knyszyńskiego. Dzierżyli je odpowiednio: starostowie Kiszka (wojewoda podlaski), Górnicki, Zamoyski i Dulski oraz leśniczowie Trojanowski, Łobeski i Jan Dzierżanowski. Starostwa bielskiego nie wymieniła sama infantka, pisząc list do Zamoyskiego, lecz musiało tu chyba dojść do przeoczenia, ponieważ uwzględnia je nieco późniejszy uniwersał senatorów do owych dzierżawców, a także kronika Heidensteina¹¹⁸. We wrześniu Anna wystosowała tenże list do nowego starosty knyszyńskiego, informując go o wysłaniu dwuosobowej komisji w celu spisania dochodów przyznanych jej majątków będących w jego dzierżawie. Rewizorami tymi zostali zaufani ludzie królowej: proboszcz warszawski i referendarz litewski ks. Adam Pilchowski oraz jej pisarz Marcin Podgórski¹¹⁹. Napisała też osobno do Trojanowskiego, zlecając mu „straż” nad wozami Zygmunta Augusta znajdującymi się w Knyszynie, które wcześniej król Henryk powierzył opiece Zamoyskiego¹²⁰. Wydaje się, że podobne pisma o wysłaniu rewizorów otrzymali także pozostali dzierżawcy wspomnianych dóbr. Królowa, pisząc do siostry Zofii w grudniu 1574 r., wyraziła zadowolenie z uzyskania części majątków „tu na Podlas[i]u”, choć narzekała jednocześnie, że to pokryje zaledwie wydatki na jej bieżące potrzeby, a losy całego dziedzictwa są nadal niepewne. W podobnym tonie pisała także pół roku później do siostry Katarzyny¹²¹.

Tymczasem po konwokacji miał się zebrać podlaski sejmik wojewódzki, wcześniej nie ustanowiono tu bowiem „kapturu” i należało uporządkować kwestię sądownictwa¹²². Zamoyski postanowił pojawić

¹¹⁸ Anna Jagiellonka do J. Zamoyskiego, Warszawa 25 IX 1574, ibidem, s. 76; *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 187; Rady koronne do starostów i leśniczych dóbr przeznaczonych dla Anny Jagiellonki, Warszawa 5 X 1575, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 97; R. Heidenstein, *Rerum Polonicarum*, s. 64 — tu miejsce dotyczące starostwa wiskiego zostało zniekształcone w druku, co spowodowało omyłkę tłumacza (idem, *Dzieje Polski*, t. 1, s. 159) i za nim Ewy Dubas-Urwanowicz (*Koronne zjazdy*, s. 254).

¹¹⁹ Znamy taki list do jednego z nich, Anna Jagiellonka do J. Zamoyskiego, Warszawa 25 IX 1574, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 76.

¹²⁰ Uniwersał Anny Jagiellonki ws. wozów pozostałych w Knyszynie, [Warszawa] 8 IX 1574, ibidem, s. 48, przyp. 1 (jako miejsce wysłania listu omyłkowo podano Kraków).

¹²¹ Anna Jagiellonka do Zofii Jagiellonki, b.m. 21 XII 1574, *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 208; też do Katarzyny Jagiellonki, Warszawa 24 VII 1575, ibidem, s. 221.

¹²² M. Kiszka do szlachty ziemi mielnickiej, Rudka 26 IX 1574, AGAD, Księgi grodzkie mielnickie (dalej: KGMiel), nr 1, k. 68v; J. Zamoyski do M.K. Radziwiłła, Knyszyn, b.d. [VIII 1574], *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 65.

się wśród zgromadzonych w Drohiczynie, aby przedstawić swoje racje w sporze z Bielawskim. Jednocześnie na przełomie października i listopada 1574 r. prowadził jakieś negocjacje z Anną Jagiellonką. Pośredniczył w nich biskup chełmski Wojciech Starożrebski, którego wysłano razem z dwoma innymi komisarzami z konwokacji do Tykocina dla „opatrzenia” tamtejszych skarbów i samego zamku. Pozostałymi członkami owej komisji byli Dulski oraz starosta łomżyński Mikołaj Troszyński¹²³. Niestety, brak źródeł uniemożliwia poznanie tematów poruszanych w tej wymianie wiadomości między infantką a starostą.

Zjazd wojewódzki odbył się w Drohiczynie 15 października 1574 r., lecz ze względu na niewielką liczbę zebranych wysiłki Zamoyskiego, który przybył osobiście, jak również wsparcie udzielone mu podczas obrad przez wojewodę Kiszkę, w pewnym stopniu poszły na marne. Niemniej jednak starosta, relacjonując swoje wystąpienie, stwierdził, że sprawa zabójstwa Kucieńskiego „była żałosna wszemu rycerstwu województwa tego”¹²⁴. Kiszka zwołał kolejny sejmik województwa na 25 listopada, na co Zamoyski szybko zareagował, zapowiadając mu listownie swoje przybycie „dla potrzeb swoich”. W odpowiedzi pierwszy senator Podlasia odradzał staroście przyjazd teraz, gdyż „folgując częścią sprawie” tegoż, zaplanował odroczenie zjazdu na styczeń¹²⁵. Tak więc dopiero na sejmiku wojewódzkim w Drohiczynie w styczniu 1575 r. uchwalono ordynację sądów w czasie nieobecności króla¹²⁶. Tam też, wreszcie przy zadowalającej frekwencji szlachty, po raz kolejny przedstawiona została wersja zdarzeń Zamoyskiego w sporze o Knyszyn i Goniądz. Wystąpił z nią jego „sługa i przyjaciel” Mikołaj Uhrowiecki, gdyż sam starosta musiał udać się do Bełza ze względu na zagrożenie najazdem tatarskim. Podlasianie, wyrzucając Bielawskiemu niestawienictwo ani osobiste, ani przez wysłannika, zajęli stanowisko korzystne dla jego adwersarza. Spór miał być rozstrzygnięty na forum świeżo ustanowionych sądów, a Zamoyskiemu, jako również staroście bełskiemu, w razie pozwania

¹²³ Anna Jagiellonka do J. Zamoyskiego, Warszawa 19 X 1574, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 82; *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 196; Komisarze do J. Zamoyskiego, Tykocin 3 XI 1574, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 83–84.

¹²⁴ J. Zamoyski do J. Sierakowskiego, b.m.d. [XI 1574], *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 85.

¹²⁵ M. Kiszka do J. Zamoyskiego, Biała 19 XI 1574, *ibidem*, s. 86; tenże do szlachty ziemi mielnickiej, Woźniki 23 XI 1574, AGAD, KGMIel, nr 1, k. 72. Oficjalnie jako powód przełożenia sejmiku Kiszka podał swoją chorobę, być może zresztą istotnie szwankował na zdrowiu, co byłoby ową domyslną inną „częścią” jego motywacji do zmiany daty.

¹²⁶ Ordynacja sądów woj. podlaskiego, Drohiczyn 13 I 1575, AGAD, KGMIel, nr 1, k. 77–78v.

go dano osiem tygodni na przybycie z uwagi na obowiązki związane z obronnością¹²⁷.

Wydarzenia polityczne na Podlasiu z przełomu 1574 i 1575 r. pokazują rosnącą tutaj pozycję przyszłego kanclerza i hetmana, a jednocześnie wciąż marginalne znaczenie królowny Anny. Jeszcze wyraźniej widać to było wkrótce na zjeździe stężyckim (maj–czerwiec 1575). Nie są niestety znane instrukcje dane wysłannikom pod Stężycę przez trzy podlaskie sejmiki ziemskie. Dla najważniejszej z ziem Podlasia, drohickiej, da się ustalić nazwisko tylko 1 posła¹²⁸ spośród być może aż 12. Wiemy natomiast, kto posłował od pozostałych 2 sejmików. O ile z ziemi mielnickiej pojechało tylko 2 urzędników i 4 innych, mniej lub bardziej aktywnych publicznie szlachciców¹²⁹, to bielska wysłała na obrady 12 mężów stanowiących kwiat tamtejszego rycerstwa¹³⁰. Podczas obrad 1 czerwca 1575 r. Podlasianie zaprotestowali przeciwko oddaniu infantce 1/4 części zysków (czyli kwarty?) z dóbr spadkowych położonych na terenie ich województwa. Stwierdzili, iż stało się to ze szkodą dla Rzeczypospolitej, co podchwycił wojewoda lubelski Jan Tarło, wskazując, że na potrzeby królowny i jej dworu wystarczające było wcześniejsze uposażenie z 3 starostw na Mazowszu¹³¹. Posłowie podlascy zwracali ponadto uwagę na potrzebę wzmocnienia twierdzy tykocińskiej, o co wcześniej prosił Koniecki, tradycyjnie już przemawiający w imieniu królowny Anny. Ochmistrz infantki podkreślał również, iż utrzymywała ona straż na zamku własnym sumptem¹³². Senatorowie 7 czerwca 1575 r., nie oglądając się na

¹²⁷ Ibidem, k. 78.

¹²⁸ Posłem drohickim był najpewniej Jerzy Młozewski (Mnożewski), Ś. Orzelski, op. cit., s. 349; E. Dubas-Urwanowicz, *Uchwała szlachty-secesjonistów ze zjazdu w Stężycy, 4 czerwca 1575 roku w: Haus-, Hof- und Statsarchiv, Wiedeń, Polen I 25, nlb., „Białostockie Teki Historyczne”* 3, 2005, s. 206; E. Kalinowski, *Szlachta*, s. 151.

¹²⁹ Posłowie mielnicy: podsędek ziemski mielnicki Wojciech Dziatkowski, komornik ziemski mielnicki Krzysztof Orzeszko, Wawrzyniec Konarski, Daniel Dziatkowski, Erazm Hornowski, Jan Szawłowski, Wypisy z ksiąg grodzkich mielnickich z XVI–XVIII w., ANK, ZZG, nr 49, s. 81.

¹³⁰ Posłowie bielscy: podkomorzy bielski Teofil Brzozowski, chorąży bielski Jerzy Brzóska, sędzia ziemski bielski Wojciech Wyszowski, pisarz ziemski bielski Tomasz Owsiany, dworzanin królewski Stanisław Grajewski, wojski drohicki Marcin Grajewski, pisarz grodzki brański Andrzej Jałbrzyk Wyszyński, starościc knyszyński Mikołaj Włoszek, Melchior Kostrowski (Kostro), burgrabia brański Jan Załęski, Filip Sokół (Sokołowski), Olechno Żróbek (Aleksy Żróbek), Laudum sejmiku ziemi bielskiej, Brańsk 11 IV 1575, NAHB, f. 1706, op. 1, nr 12, k. 365 (nazwisko ostatniego z nich zarówno Ignacy Kapica, jak i piszący te słowa odczytali wcześniej błędnie jako „Probilo/Probiło”, Wypisy z ksiąg grodzkich brańskich z XVI–XVII w., ANK, ZZG, nr 15, s. 68; E. Kalinowski, *Szlachta*, s. 255).

¹³¹ Ś. Orzelski, op. cit., s. 337; J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 319.

¹³² Ś. Orzelski, op. cit., s. 312; J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 317.

zдание posłów, co zresztą wiązało się z rozdzieleniem zjazdu z powodu konfliktu między zwolennikami i przeciwnikami Habsburgów, podtrzymali decyzję konwokacji o powierzeniu Jagiellonce dochodów z wielu dóbr podlaskich¹³³. Wydany wówczas uniwersał został następnie wpisany do ksiąg grodzkich w Zakroczymiu, stamtąd zaś wystarano się o kopie, które w sierpniu przywiózł na Podlasie sługa królowny Franciszek Wolski. Ów złożył w grodzie brańskim zeznanie o dostarczeniu pism wszystkim posesorom majątków przeznaczonych na potrzeby infantki. Tym razem z pewnością już dotyczyło to także starostwa bielskiego, co do reszty dóbr na Podlasiu nie było żadnych zmian. Nieuwzględnienie pozostałych — Brańska, Suraża, Mielnika, Łosic i Kleszczeli — wiązało się najpewniej z tym, że były one obciążone sumami zastawnymi¹³⁴. Wolski sprecyzował nawet, komu odpisy wręczył osobiście, a komu nie. Ta druga opcja miała miejsce tylko względem starostów tykocińskiego oraz augustowskiego i rajgrodzkiego, gdzie pisma przyjęli podstarościowie¹³⁵. Samego dokumentu nie oblatowano w księgach brańskich, czego powodem mógł być opór ze strony urzędników.

Konwokacja warszawska z października 1575 r., rekordowo krótka i mało liczna, po raz kolejny zajęła się kwestią spadku królowny Anny. Zebrani na niej senatorowie znów posłali monity do starostów i leśniczych z Mazowsza i Podlasia, którzy pomimo decyzji zapadłych pod Stężycą i wcześniej nie przekazywali sum należnych infantce. Z misją tą pojechał Jacek Młodziejowski, pisarz skarbu koronnego¹³⁶, późniejszy podskarbi nadworny koronny. Także ze swej strony królowna wystosowała list do tychże urzędników przypominający im o tym obowiązku¹³⁷.

Dyskusja na temat uposażenia Anny Jagiellonki na Podlasiu powróciła na sejmie elekcyjnym (listopad–grudzień 1575). Posłowie z tego województwa dwukrotnie, 14 i 17 listopada, protestowali przeciwko aktowi w tej sprawie spod Stężycy z 7 czerwca. Teraz okazało się, że nikt nie poczuwał się do autorstwa owego dokumentu. Indagowany starosta zakroczymski, kasztelan raciański Stanisław Kryski, który własnoręcznie podpisał jego kopie przywiezione na Podlasie, zbył oskarżenia

¹³³ Ś. Orzelski, op. cit., s. 391–392; J. Bartoszewicz, op. cit., t. 1, s. 319.

¹³⁴ L. Bucevičiūtė, op. cit., s. 100–102.

¹³⁵ Zeznanie F. Wolskiego o dostarczeniu pism dzierżawcom niektórych królewskich włości mazowieckich i podlaskich, Brańsk 26 VIII 1575, NAHB, f. 1706, op. 1, nr 12, k. 540v.

¹³⁶ Rady Koronne do starostów i leśniczych dóbr przeznaczonych dla Anny Jagiellonki, Warszawa 5 X 1575, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 97–98.

¹³⁷ Anna Jagiellonka do tychże, Warszawa 8 X 1575, *Korespondencja Anny Jagiellonki*, s. 231–232.

stwierdzeniem, że każdy mógł przedstawiać pisma do oblaty, nawet zmyślane. Warto dodać, że w imieniu Podlasian przemawiał m.in. Andrzej Jałbrzyk Wyszyński, który był pisarzem grodzkim brańskim¹³⁸. Sprawa ta, jak widać, wzburzyła szlachtę podlaską i z pewnością nie przysporzyła wśród niej popularności królowie.

Podczas przeprowadzonej pod koniec 1575 r. elekcji, w odpowiedzi na ogłoszenie królem cesarza Maksymiliana II przez stronnictwo habsburskie, większość szlachty postawiła na księcia siedmiogrodzkiego Stefana Batorego, którego zobowiązała do poślubienia Anny Jagiellonki. Większa część Podlasian opowiadała się wcześniej za kandydaturą moskiewską lub też „piastowską”, choć nie sprecyzowano, kto z rodaków miał być owym „Piastem”. Nie znamy też niestety ich stanowiska w momencie rozstrzygającego głosowania¹³⁹. Czy pominięcie zdania województwa podlaskiego w narracji Orzelskiego było niedopatrzeniem kronikarza, czy może wstrzymało się ono od głosu, dając tym wyraz swojemu dystansowi do infantki? Pytanie to ze względu na brak źródeł musi pozostać bez odpowiedzi. Byli też wśród Podlasian zwolennicy Habsburga, niezbyt liczni, ale możni: tutejsi wojewoda Kiszka i kasztelan Maciej Sawicki, poza tym kasztelan chełmiński Dulski, trzymający ważne starostwa brańskie i suraskie oraz kilku liczących się urzędników, głównie z ziemi bielskiej¹⁴⁰. Podlascy batorianie na swojego przedstawiciela wybrali chorążego bielskiego Jerzego Brzóske. Ponieważ na miejsce sejmiku wojewódzkiego przed zjazdem jędrzejowskim wyznaczono Tykocin, można mniemać, że infantkę i Batorego popierał tamtejszy starosta Górnicki¹⁴¹. Podobne zapatrywania podzielał wreszcie, jak wiadomo, Zamoyski, który przy siedmiogrodzkim elekcie miał wkrótce zrobić błyskotliwą karierę.

Pogróżki ze strony tutejszych cezarian sprawiły, że zaplanowany na sam koniec roku sejmik tykociński nie doszedł do skutku, a Podlasie nie wysłało reprezentantów pod Jędrzejów¹⁴². W uchwalonym tam potwierdzeniu elekcji Batorego zapisano, że infantka „skoro po ślubie w kościele, przed koronacją” za zgodą swego króla-małżonka „ma uczynić *liberam recognitionem* [wolne zeznanie — E.K.], rezygnując Koronie wszystko

¹³⁸ Ś. Orzelski, op. cit., s. 385, 391–392; o Wyszyńskim np. *Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz et al., Kórnik 1994 (Urzędnicy, t. 8), s. 197.

¹³⁹ Ś. Orzelski, op. cit., s. 474.

¹⁴⁰ Byli to: sędzia ziemski bielski Wojciech Wyszkowski, podsędek ziemski bielski Hipolit Janikowski, podsędek ziemski mielnicki Wojciech Dziadkowski i pisarz grodzki brański Andrzej Jałbrzyk Wyszyński, E. Kalinowski, *Szlachta*, s. 260–261.

¹⁴¹ Ibidem, s. 153.

¹⁴² Ibidem.

swe i spadki, któreby Jej Królewskiej Mości należeć mogły”, a mogłyby w przyszłości stać się źródłem kłopotów dla Rzeczypospolitej¹⁴³.

W lutym 1576 r. odbyły się partykularne zgromadzenia szlachty podlaskiej przed koronacją — w każdej z 3 ziem osobno¹⁴⁴. Znamy tylko laudum sejmiku mielnickiego, lecz nie zawiera ono odniesień do dziedzictwa Anny Jagiellonki na Podlasiu¹⁴⁵. W trakcie obrad w Krakowie posłowie województw mazowieckiego, rawskiego i podlaskiego przez pewien czas obstawali przy warunku, żeby koronować najpierw infantkę, lecz ostatecznie ustąpili przed większością i zezwolili na przełożenie ceremonii do przybycia Batorego¹⁴⁶. Kilka dni później ochmistrz dworu królowej Koniecki czytał list od starosty wiskiego Grajewskiego, w którym ten donosił o zbieraniu przez prymasa piechoty niemieckiej, z której pomocą chciał on przeprowadzić cesarza z Prus przez okolice Wizny do Tykocina¹⁴⁷. Grajewski, jak pamiętamy, był skonfliktowany z cezarianinem Dulskim, senatorem z Prus Królewskich, a zarazem starostą brańskim i suraskim, więc także z jego strony mógł obawiać się ataku. Nie były to może przesadzone plotki, gdyż zarysowany w owym liście plan zgadzał się ze scenariuszem proponowanym wcześniej Maksymilianowi II przez Litwinów, wciąż dążących do odzyskania Podlasia¹⁴⁸.

Po przybyciu Batorego do stolicy (23 IV 1576) wreszcie można było odbyć zaślubiny i koronację pary królewskiej. Należało jeszcze tylko przedyskutować kwestię zrzeczenia się przez królową spadku i tego, co otrzyma w zamian. Chciano dodatkowo wymóc na niej zobowiązanie, że nie będzie nabywać nowych dóbr. Gdy na nic się zdały prośby Anny o uwolnienie jej od tych warunków — chcąc nie chcąc — musiała przystąpić do negocjacji. Po kilkudniowych, dość burzliwych rozmowach deputaci spośród posłów ziemskich i pełnomocnicy królowy spisali naprędce,

¹⁴³ *Confirmatio electionis Stephani in regem Poloniae*, VC 2/1, s. 345 (cytat zmodyfikowany według instrukcji pod red. K. Lepszego); J. Bartoszewicz, op. cit., t. 2, s. 417.

¹⁴⁴ Posłowie podlascy na koronację (*Posłowie ziemscy koronni 1493-1600*, red. I. Kaniewska, Warszawa 2013, s. 241): 1) ziemia drohicka — chorąży drohicki i mielnicki Arnolf Hlebowicz, Jan (?) Grot; 2) ziemia mielnicka — Stanisław Chlewicki, Przecław Padkowski; ziemia bielska — chorąży bielski Jerzy Brzóska, Mikołaj Markowski. W spisie strawnego dla posłów nie podano imienia Grota, lecz zapewne był to Jan, ponieważ jego brat Bartłomiej dowodził wówczas załogą jednego z zamków w Inflantach, J. Chodkiewicz do B. Grota, Mysz 31 VII 1573, AGAD, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. X, nr 26, s. 1; por. *Litovskaâ Metrika*, oddz. 1, cz. 3, kol. 944 — o służbie Bartłomieja pod wodzą Jana Chodkiewicza jeszcze w 1567 r.

¹⁴⁵ Laudum sejmiku ziemi mielnickiej, Mielnik 24 II 1576, AGAD, KGMiel, nr 1, k. 181-182.

¹⁴⁶ Ś. Orzelski, op. cit., s. 588, 590-591, 593, 596, 599, 601, 605, 635.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 605.

¹⁴⁸ E. Kalinowski, *The Decade*.

już w czasie trwania ceremonii ślubnych (1 maja), akt zobowiązania jej do zrzeczenia się dóbr na następnym sejmie. Na mocy tego dokumentu w ramach rekompensaty za majątki spadkowe miała otrzymać oprawę analogiczną do tej zapisanej niegdyś Bonie, ponadto 60 tys. zł z sum tykocińskich na rozdanie zasłużonym osobom (lecz tylko „krajowcom”)¹⁴⁹ oraz dożywotnie używanie rzeczy ruchomych po Zygmuncie Auguście, z wyłączeniem jedynie rynsztunków wojennych. Było to w znacznej mierze spełnieniem postulatów infantki, ale podsuniecie do podpisu aktu tak wielkiej wagi pod presją, zaraz po ślubie i tuż przed obrzędem koronacji, do tego publicznie, jakby jej nie dowierzano, sprawiło Annie wielki ból. Dlatego nie dziwi, że sygnując to zobowiązanie, zalewała się łzami¹⁵⁰. Ponadto Kosior zwróciła uwagę na fakt, że był to dla Jagiellonki moment zwrotny w życiu — oto pozbywała się swojej karty przetargowej, a zarazem dziedzictwa dynastii, aczkolwiek warunki ugody badaczka ta uznała nie tylko za korzystne, a wręcz za sukces negocjacyjny infantki¹⁵¹. Cena korony okazała się wysoka, ale Anna zgodziła się ją zapłacić, dzięki czemu osiągnęła swój najważniejszy cel — została królową.

Po uznaniu rządów Batorego przez Litwinów, co potwierdziło liczne poselstwo litewskie wysłane do Warszawy latem 1576 r., król wybrał się w podróż na Podlasie. Jednym z celów jego przyjazdu był depozyt tykociński, który nowy władca chciał osobiście obejrzeć i objąć w posiadanie. Niedługo potem zapakowano i wywieziono pozostałą część skarbów Zygmunta Augusta z Tykocina do Warszawy na około 20 ciężkich wozach zaprzężonych każdy w 10 koni¹⁵². Jak wynika z wyliczeń przedstawionych powyżej¹⁵³, była to wciąż więcej niż połowa z owego szacunkowego pół miliona złotych, może nawet około 3/4. Po ogłoszeniu skarbca postanowiono zmniejszyć załogę zamku tykocińskiego do zaledwie 12 żołnierzy¹⁵⁴.

Na jesiennym sejmie w Toruniu, wbrew pierwotnym zamierzeniom, nie powrócono do kwestii zapewnienia godziwej oprawy królowej. Tymczasem na Podlasiu przeprowadzona została rewizja królewskich, w tym tych przyznanych Annie. Delegatem królewskim w trzyosobowym

¹⁴⁹ Por. s. 115.

¹⁵⁰ J. Bartoszewicz, op. cit., t. 2, s. 455–463, 467; Ś. Orzelski, op. cit., s. 652–654; K. Kosior, op. cit., s. 73–74.

¹⁵¹ K. Kosior, op. cit., s. 73, 75.

¹⁵² S. Grabowiecki do Maksymiliana II, b.m. 5 IX 1576, w: *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*, wyd. T. Wierzbowski, t. 1, Warszawa 1900, s. 211: „Viginti currus onusti, adminus equis tractus quilibet decem, abducti et Varsaviae [–] locati”.

¹⁵³ Por. s. 114, 120.

¹⁵⁴ M. Sierba, op. cit., s. 254–255.

gremium lustratorów był ks. Pilchowski, osoba bliska Jagiellonce. O znaczeniu tej lustracji wiele mówi fakt, że w 1584 r. na potrzeby królowej skopowano ów tekst odnośnie do interesujących ją dóbr na Podlasiu¹⁵⁵.

Po kilku miesiącach okazało się, że dzierżawcy tych majątków ociągali się z zapłatą należnych królowej części dochodów z nich. Widać to np. w rachunkach starosty tykocińskiego Górnickiego, który z prowentu za rok 1575 wypłacił jej okragły tysiąc złotych polskich, za następny zaś rok już tylko 62 zł¹⁵⁶. Toteż król wystosował 3 marca 1577 r. pismo przypominające dzierżawcom o takiej konieczności¹⁵⁷. Także sama Anna chwyciła za pióro, by wzmocć presję na opornych. Zachował się jej list do Zamoyskiego z 17 maja tego roku, w którym wspaniałomyślnie darowała mu niezapłacone należności za poprzednie lata, jak i ten bieżący, wyrażając nadzieję, że w zamian będzie on okazywał życzliwość jej ludziom¹⁵⁸. Zapewne, czego jednak nie wyraziła *expressis verbis*, liczyła też na to, że odtąd będzie już sumiennie spłacał należności. Być może napisała wówczas także do pozostałych dzierżawców. Z powodu braku źródeł nie wiadomo, jaki to odniosło skutek. Wiadomo tylko, że Górnicki za 1577 r. wypłacił jej już prawie 335 zł¹⁵⁹.

Tymczasem przedłużało się oczekiwanie na decyzję o oprowie dla królowej. Nie podjął takowej bowiem kolejny sejm, z 1578 r., zdominowany przez kwestie związane z powołaniem Trybunału Koronnego z jednej strony i szykowaną wyprawą przeciwko Moskwie z drugiej. Wkrótce znów pojawiły się problemy ze ściągalnością pieniędzy od dzierżawców przyznanych Annie królewsczyzn. Jagiellonka żaliła się do zaufanego sługi Młodziejowskiego:

Ani od Grajewskiego [Piotra, starosty wiskiego], ani od żadnego po odjechaniu stąd Króla Jego Mości grosza wyciągnąć nie możemy. To jedno mamy

¹⁵⁵ J. Topolski, J. Wiśniewski, *Przedmowa*, w: *Lustracje*, s. XX–XXI, XXIV–XXVI.

¹⁵⁶ „Regestr z dochodów wszelakich starostwa tykocińskiego za cały rok [– –] 1575”, AGAD, ASK, dz. LVI, T. 4, nr 292, k. 134v; „Regestr z dochodów starostwa tykocińskiego za rok 1577”, ibidem, k. 138v.

¹⁵⁷ Stefan Batory do dzierżawców niektórych królewsczyzn podlaskich i mazowieckich, Bydgoszcz 3 III 1577, AGAD, KGBr, nr 8, k. 175v–176. Pomyłono tu imię leśniczego knyszyńskiego Jana Dzierżanowskiego, nazywając go Stanisławem, być może przez skojarzenie z ówczesnie aktywnym rotmistrzem Stanisławem Dzierżanowskim, „Popis rotty jmp. Stanisława Dzierżanowskiego [– –] 30 die mensis Novembris a. D. 1579”, AGAD, ASK, dz. 85, nr 63, k. 98.

¹⁵⁸ Anna Jagiellonka do J. Zamoyskiego, Warszawa 17 V 1577, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 139–140.

¹⁵⁹ „Regestr z dochodów starostwa tykocińskiego za rok 1577”, AGAD, ASK, dz. LVI, T. 4, nr 292, k. 136v.

w zysku, co się z listy i modleniem naślemy i nakład czyniemy: jako i teraz słailiśmy do Grajewskiego [– –]; czego relacją wierności twojej posyłamy, żądając, aby nam pilność taką wierność twoją uczynił, jakoby i on, i drudzy na potem czujniejsi byli i co powinni na czasy własne oddawali¹⁶⁰.

W dopisie do tegoż listu stwierdzała jeszcze: „Jeśli tam jest pan wojewoda podlaski [Mikołaj Kiszka], żądamy, aby go wierność twoja upomniał, żeby nam posłał, co z starostwa bielskiego winien”¹⁶¹. Ale królowa interesowała się w tym czasie nie tylko finansową stroną dóbr podlaskich, o czym świadczy pismo wystosowane przez nią do Zamoyskiego w obrobie poddanych ze starostwa goniądzkiego i leśnictwa tykocińskiego¹⁶².

Pierwszy dokument wyznaczający oprawę Annie Jagiellonce jej mąż Stefan Batory wydał w styczniu 1580 r., pod koniec kolejnego sejmiku. Obejmowała ona majątki leżące głównie w Wielkopolsce i Małopolsce, m.in. Radom, Nowe Miasto Korczyn, Chęciny, Łęczycę, Konin, a także Włocławek¹⁶³. To nie zadowalało jednak królowej. Jeszcze tego samego dnia złożyła przez wiernego Konieckiego oficjalną protestację, w której skarżyła się, iż otrzymana oprawa jest niewystarczająca i nie stanowi należytego odszkodowania za dobra spadkowe, których się zrzekła przy koronacji¹⁶⁴. Nieco ponad miesiąc później król wydał oświadczenie, że wobec zakończenia obrad sejmiku nie może już podjąć w kwestii oprawy satysfakcjonujących małżonkę decyzji; ta zaś znów zaprotestowała, zastrzegając, że przyznanie tejże nie będzie skutkowało ustaniem jej praw do spuścizny po matce i bracie¹⁶⁵. Chcąc obłaskawić urażoną Jagiellonkę, Batory przyznał jej starostwa: bielskie (z dzierżawami narewską i kleszczewską)¹⁶⁶, tykocińskie, rajgrodzkie, augustowskie, łomżyńskie i wiskie oraz wioski z warszawskiego, a także leśnictwa bielskie i tykocińskie, które mogła po zwolnieniu ich przez obecnych dzierżawców (w wyniku cesji lub śmierci tychże) dowolnie rozdawać dożywociem swoim zasłużonym ludziom lub też obrócić na własny użytek. Dochodziło do tego

¹⁶⁰ Anna Jagiellonka do J. Młodziejowskiego, Warszawa 4 V 1579, *Jagiellonki polskie*, t. 4, s. 291.

¹⁶¹ Ibidem, s. 292.

¹⁶² Anna Jagiellonka do J. Zamoyskiego, Warszawa 3 VI 1579, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 1, s. 341–342.

¹⁶³ „Reformatio serenissimae principis Annae, reginae Poloniae”, Warszawa 8 I 1580, AGAD, MK, nr 123, k. 147–148.

¹⁶⁴ „Protestatio serenissimae reginae Annae de non facta sibi reformatione tali, qualis fieri debebat ex praecedentium conventuum constitutionibus”, Warszawa 8 I 1580, ibidem, k. 150v–151.

¹⁶⁵ „Protestatio serenissimae reginae Annae”, Warszawa 17 II 1580, ibidem, k. 317v–318.

¹⁶⁶ Wypisy z ksiąg grodzkich brańskich z XVI–XVII w., ANK, ZZG, nr 15, s. 35–36.

jeszcze starostwo osieckie, ale dopiero po śmierci aktualnego posesora Mikołaja Mniszcha¹⁶⁷. Co charakterystyczne, wyłączono z tej grupy starostwa oraz leśnictwa knyszyńskie i goniądzkie, w czym nie sposób nie zauważyć dbałości króla o interes Zamoyskiego. Następnie Batory wydał uniwersał do dzierżawców wymienionych dóbr, informujący o nadaniu ich królowej w dożywocie ze wszystkimi dochodami i możliwością prowadzenia tam gospodarki, posyłania lustratorów i rewizorów oraz ujmowania się za poddanymi¹⁶⁸. Miesiąc później także sama Anna wystosowała do nich podobne pismo. Zapowiedziała w nim przysłanie na miejsce komisarzy, swojego koniuszego i wojskiego krakowskiego Zygmunta Zebrzydowskiego oraz podsędką zambrowskiego Marcina Mężenńskiego, którzy mieli dopełnić intromisji jej w te królewszczyny, zbadać prawa dzierżawców i wysłuchać ewentualnych skarg poddanych¹⁶⁹. Pod koniec kwietnia wysłannicy owi byli już na Podlasiu i przejmowali na rzecz królowej Anny Bielsk z przyległościami¹⁷⁰.

Na następnym sejmie, zakończonym 8 marca 1581 r.¹⁷¹, uchwalona została specjalna konstytucja „Oprawa Królowej Jej Miłości Anny”, ostatecznie regulująca tę kwestię. Według tego postanowienia królowa otrzymała dobra mazowieckie, które wcześniej tę samą funkcję pełniły dla jej matki. Zastrzeżono jednak, że kwarta z nich ma wpływać do skarbu rawskiego oraz że „na potym” nie będzie się już wyznaczać królowym zabezpieczenia posagu na Mazowszu. Do tego miały być dodane Annie dobra w Wielkim Księstwie Litewskim, o których była już mowa¹⁷². Sam dokument oprawy z wyliczeniem majątków mazowieckich nosi datę 6 marca¹⁷³. Pod koniec tego miesiąca Batory zaręczył jeszcze żonie, że ta decyzja nie unieważnia darowizny dóbr mazowieckich i podlaskich dokonanej w zeszłym roku¹⁷⁴.

¹⁶⁷ „Capitaneatus et praefecturae, quadam assignantur in provisionem reginali maiestati”, Warszawa 17 II 1580, AGAD, MK, nr 123, k. 318–319.

¹⁶⁸ Uniwersał Stefana Batorego do dzierżawców starostw i leśnictw przyznanych królowej, Warszawa 17 II 1580, ibidem, k. 319–319v.

¹⁶⁹ Uniwersał Anny Jagiellonki do dzierżawców starostw i leśnictw jej przyznanych, Warszawa 22 III 1580, AGAD, Kapicjana, nr 69, s. 233–240.

¹⁷⁰ Wypisy z ksiąg grodzkich brańskich z XVI w., ANK, ZZG, nr 18, s. 140; Wypisy z ksiąg grodzkich brańskich z XVI–XVII w., ibidem, nr 15, s. 35–36.

¹⁷¹ E. Dubas-Urwanowicz, *Chronologia sejmów z lat 1569–1585*, w: *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021, s. 70.

¹⁷² *Oprawa*, s. 453; por. wyżej.

¹⁷³ „Reformatio a regia maiestate serenissimae reginae Annae in Ducatu Masoviae facta”, Warszawa 6 III 1581, AGAD, MK, nr 123, k. 811–816.

¹⁷⁴ „Cavetur a regia maiestate reginali maiestati de infrascriptis”, Warszawa 25 III 1581, ibidem, k. 809v–810.

Tego samego dnia wydał uniwersał do dzierżawców wszystkich królewskich ziem na Mazowszu zawiadamiający ich o zapadłych rozstrzygnięciach¹⁷⁵.

* * *

Uzyskanie przez Annę Jagiellonkę satysfakcjonującej ją oprawy i — co za tym idzie — odpowiadających jej potrzebom i ambicjom zasobów finansowych zamyka niniejsze studium. Okres rządów w przyznanych jej dobrach (1580/1581–1596) to problematyka wykraczająca poza ramy określone w tej pracy. Zasługuje na osobne potraktowanie i wymaga dalszych, szeroko zakrojonych kwerend zarówno w źródłach skarbowych, jak i sądowych.

Niecała dekada między śmiercią Zygmunta II Augusta a osiągnięciem przez Annę jej celów wobec majątków mazowieckich i podlaskich zauważalnie dzieli się na dwie części — przed koronacją i po niej. W latach 1572–1576 Jagiellonka przechodziła różne koleje losu, będąc często traktowana instrumentalnie przez polsko-litewskie elity senatorskie. Nie udało jej się ocalić przed ich zakusami schedy po swoim zmarłym bracie. Później jednak wyszła wreszcie za mąż i została królową, co zapewniło jej otrzymanie rekompensaty za zrzeczenie się spadku. Wmieszanie się w gwałtowne konflikty o królewszczyzny na Mazowszu i Podlasiu ani nie pomogło wspieranym przez nią osobom (Grajewski, Bielawski), ani też nie przysporzyło Jagiellonce sympatii wśród podlaskiej szlachty, choć odwrotnie było zapewne z Mazurami. Umocniło jednak przekonanie, że jest to jej „strefa wpływów”. Wkrótce to właśnie dochody z dóbr mazowiecko-podlaskich otrzymała od senatorów w 1574 i 1575 r. jako źródło utrzymania. Był to niewątpliwie sukces, nawet jeśli ściąganie należności szło potem opornie. Kilka następnych lat od koronacji (1576–1581) upłynęło królowej na dobijaniu się o wpłaty od dzierżawców oraz dopominaniu się obiecaną oprawy i rekompensaty za oddany spadek od swego małżonka i sejmu. Dzięki uporowi i konsekwencji udało się Annie zmienić zrazu niekorzystne dla niej decyzje w tym względzie i osiągnąć dożywotnie władanie w dobrach, na których jej szczególnie zależało. Swą zapobiegliwością majątkową starała się naśladować matkę, królową Bonę i tak samo jak ona spotkała się z nieufnością szlachty. Podczas pamiętnego sejmu 1585 r. antykrólewską i antykanclerską opozycja wysunęła także zarzuty wobec Jagiellonki:

Królowa Jej Mość, mając oprawę na Mazowszu, już zarazem teraz uzurpuje sobie *dominium absolutum*, starostwa rozdając, przysięgi sama od starostw przyjmując, appellacyjej nie dopuszczając, ad *instantiam sui et instigatoris* pozywając,

¹⁷⁵ Uniwersał Stefana Batorego do dzierżawców królewskich ziem na Mazowszu, Warszawa 25 III 1581, *ibidem*, k. 810–811.

dekreta czyni, feruje; nie mając inszego prawa, jedno jako insze oprawy w Koronie idą i po śmierci małżonków swych posesyje się im dopiero otwierają¹⁷⁶.

Fragment ten pokazuje fundamentalną różnicę zdań między przynajmniej częścią szlachty a królową na temat jej miejsca w państwie, uznawanego przez nią za wyjątkowe i eksponowane. Oni zaś chcieli widzieć w niej przede wszystkim kobietę, która — choć wyróżniała się królewskim urodzeniem, a teraz też i ogromnym majątkiem — podlegała prawom takim samym, jak inne przedstawicielki tej płci.

Dobra spadkowe położone na Podlasiu, jak i znajdujący się tam depozyt tykociński sprawiły, że Anna w latach 1572–1581 stale interesowała się tym województwem, niekiedy próbując wpływać na sprawy go dotyczące. Nie licząc nieudanej próby po śmierci Zygmunta Augusta, nie przybywała tam jednak osobiście, preferując Mazowsze z jego stolicą, Warszawą, gdzie czuła się jak w domu, ale też — z racji odbywanych tam sejmów — była blisko centrum wydarzeń¹⁷⁷. Nie wiadomo właściwie, jaki miała wówczas stosunek do szlachty z Podlasia, gdyż źródła o tym milczą. W odniesieniu do uczuć Podlasiian do Anny symptomatyczne jest to, że posłowie podlascy protestowali przeciwko nadaniu jej dochodów z tamtejszych majątków już na zjeździe stężyckim w 1575 r.¹⁷⁸ A niespełna dwie dekady później, w 1593 r., po doświadczeniu rządów Jagiellonki na Podlasiu, również przeciw wyznaczeniu oprawy na niektórych dobrach leżących w ich województwie królowej Annie Habsburżance, żonie Zygmunta III¹⁷⁹.

Taka postawa Podlasiian mogła wynikać z kilku przyczyn. Po pierwsze, królewszczyny uważano za dobra państwowe, a nie prywatne monarchy, dlatego też w tym rozumieniu miały one służyć Rzeczypospolitej i — w domyśle — jej obronności. Po drugie, był to czas walki o zrównanie w prawach z resztą szlachty powiatowej tzw. ziemian zależnych zamieszkujących starostwo tykocińskie, a w mniejszym stopniu także goniądzkie i rajgrodzkie¹⁸⁰, wszystkie trzy objęte roszczeniami Jagiellonki. Być może pamiętając asertywną w tym względzie politykę

¹⁷⁶ *Akt sejmu walnego koronnego warszawskiego in anno 1585 pro die XV Januarii złożonego*, w: *Diariusze sejmowe r. 1585. W dodatkach: ułamki diariusza sejmowego roku 1582, akta sejmikowe i inne akta odnoszące się do sejmu 1585 roku*, wyd. A. Czuczynski, Kraków 1901 (SRP, t. 18), s. 292; E. Dubas-Urwanowicz, *O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586*, Warszawa 2013, s. 153.

¹⁷⁷ J. Bartoszewicz, op. cit., t. 2, s. 494.

¹⁷⁸ Ś. Orzelski, op. cit., s. 337.

¹⁷⁹ Protestacja posłów podlaskich wobec niektórych konstytucji sejmowych, Brańsk 5 VII 1593, NAHB, f. 1708, op. 1, nr 77, k. 862; skrót: Wypisy z ksiąg grodzkich brańskich z XVI w., ANK, ZZG, nr 17, s. 418.

¹⁸⁰ E. Kalinowski, *Starosta tykociński*, passim.

Zygmunta Augusta¹⁸¹, jego siostrę również traktowano podejrzliwie. Zwłaszcza że w konflikcie szlachty ze starostą Górnickim nie zajęła stanowiska. Po trzecie, jej opowiedzenie się za Bielańskim i Grajewskim mogło zrazić do niej Podlasię. Po czwarte wreszcie, aktywne poczynania Anny w przyznanych jej dobrach po 1580 r. ogólnie nie podobały się szlachcie, nie tylko tej z Podlasia. Uważano je za łamanie prawa i wysuwano wobec królowej nawet najcięższego kalibru oskarżenie — o dążenie do, jakkolwiek w pomniejszonej skali, *absolutum dominium*. Albowiem doskonale zdawano sobie sprawę z politycznych implikacji wzmocnienia pozycji ekonomicznej królowej, która jako depozytariuszka dziedzictwa dynastii jagiellońskiej chciała być kimś więcej niż tylko żoną władcy. Zresztą dzięki koronacji poprawiło się położenie infantki, przede wszystkim wzrosła możliwość wpływu na decyzje podejmowane w sprawach jej dotyczących¹⁸². Odmienne zdanie wyraziła Kosior, uznając koronację i małżeństwo za kres okresu największego znaczenia Anny jako „ustanawiającej królów” (ang. *kingmaker*) podczas *interregnum*. Wydaje się jednak, że o ile w tamtym czasie infantka była niekiedy instrumentalnie wykorzystywana przez czołowych polityków, uzyskawszy usankcjonowane przez króla i sejm zabezpieczenie finansowe, zyskała w praktyce większą niezależność. Tak czy inaczej, daje to asumpt do dalszych badań nad rolą królowych w polsko-litewskiej monarchii mieszanej, charakterem i zakresem ich udziału we władzy. Uzyskana pozycja majątkowa pozwoliła Annie odegrać istotną rolę w bezkrólewiu po śmierci jej małżonka, kiedy to w sojuszu z Zamoyskim aktywnie działała na rzecz wyboru swego siostrzeńca Zygmunta — i cel ten, jakkolwiek powodzenie zależało od szeregu różnych czynników, ostatecznie osiągnęła. Do osób mających znaczny udział w tym jej przedsięwzięciu należał stronnik kanclerza Marcin Leśniowski, kasztelan podlaski od 1581 r., aczkolwiek bardziej zainteresowany krajową polityką niż samym tylko Podlasie¹⁸³.

The Fight for Inheritance. Anna Jagiellon and Podlasie between 1572 and 1581

Princess Anna Jagiellon, the only unmarried daughter of King Zygmunt I the Old and Queen Bona Sforza, remained in the shadows until the death of her brother, King Zygmunt II August. Only after his death in 1572 and his bequests to her did

¹⁸¹ Ibidem, s. 131.

¹⁸² K. Kosior, op. cit., s. 75.

¹⁸³ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, s. 159–163; K. Kosior, op. cit., s. 75–76; o Leśniowskim: H. Kowalska, *Leśniowski Marcin (zm. 1593)*, PSB, t. 17, Wrocław 1972, s. 182.

she become an important figure in the Polish-Lithuanian political arena. It was believed then that only she had the right to inherit from her brother, unlike the other married Jagiellon women. The issue of the infant's inheritance was intertwined with the question of her projected marriage. She was eventually to marry Stephen Báthory, but before that, she had to relinquish her inheritance rights. The promised jointure (Pol. *oprawa*) and compensation for the surrendered property were not realised until 1580–1581.

This article outlines Anna Jagiellon's struggle to secure her rightful inheritance between 1572 and 1581, particularly regarding her connection to the Podlasie Province, where a significant portion of her inherited property was located and where, at Tykocin and Knyszyn, the her brother had kept valuable assets. Anna faced challenges to achieve her goal also due to the lack of support from the local Podlasie nobility. Although she was quite influential among the Mazovia nobility, it proved insufficient. Podlasie, meanwhile, expressed distrust of her both during the first two interregnums and later.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. 1: 1553–1579, wyd. Wacław Sobieski, Piotr Laskauer i S-ka, Warszawa 1904.
- Diariusze sejmowe r. 1585. W dodatkach: ułamki diariusza sejmowego roku 1582, akta sejmikowe i inne akta odnoszące się do sejmu 1585 roku*, wyd. Aleksander Czuczyński, Akademia Umiejętności, Kraków 1901 (*Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 18).
- Epistolae illustrorum virorum in libros tres digesta*, red. Stanislaus Karnkowski, [Andrzej Piotrkowczyk], Cracoviae 1578 (egzemplarz: Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, sygn. Cim. Qu. 2480).
- Heidenstein Reinhold, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594: ksiąg XII*, tłum. z jęz. łac. Michał Gliszczyński (z wyd. 1672), oprac. Włodzimierz Spasowicz, t. 1–2, Bolesław Maurycy Wolff, Petersburg 1857 (*Dziejopisowie Krajowi*, t. 6–7).
- Heidenstein Reinhold, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Caspar Wächtler, Francofurti ad Moenum 1672 (egzemplarz: Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. XVII-16538).
- Jagiellonki polskie w XVI wieku*, t. 3–4, wyd. Aleksander Przezdziecki, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1868.
- Kapica Ignacy, *Herbarz* [–] (*dopełnienie Niesieckiego*), wyd. Zygmunt Gloger, Kraków 1870.
- Konwokacja warszawska 1572–1573*, w: *Zbiór pamiątek do dziejów polskich*, t. 3, wyd. Włodzimierz Stanisław Broel-Plater, w druk. Gazety Codziennej, Warszawa 1858, s. 1–11.
- Korespondencja Anny Jagiellonki (1523–1596). Królowa*, wyd. Agnieszka Pawłowska-Kubik, Polskie Towarzystwo Historyczne, Warszawa 2024 (*Folia Jagellonica*. Fontes, t. 30).

- Litovskaâ Metrika*, otd. 1, č. 3: *Knigi Publičnyh del. Perepisi Litovskogo vojska*, wyd. Stanisław Ptaŭickij, Petrograd 1915 (Russkaâ Istoričeskâ Biblioteka, t. 33).
- Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576*, wyd. Jerzy Topolski, Jerzy Wiśniewski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa 1959.
- Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*, t. 1, wyd. Teodor Wierzbowski, Warszawa 1900.
- Nieznana relacja z śmierci Zygmunta Augusta (1572)*, wyd. Aleksander Kraushar, „Kwartalnik Historyczny” 7, 1894, 3, s. 437–440.
- Noailles Emmanuel H.V. de, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. 3: *Documents et pièces justificatives*, Michel Lévy frères, Paris 1867.
- Orzelski Świętosław, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. Edward Kuntze, Akademia Umiejętności, Kraków 1917 (*Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 22).
- Parte d'una relazione del Regno di Polonia d'un ambasciatore Veneto dell' anno 1560*, w: Sebastiano Ciampi, *Flosculi historiae Polonae sparsi Pulaviis inter concelebrantes idus Augusti A. 1830*, s.n., [Pulavia] 1830, s. 1–10.
- Relacje nuncjusów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, t. 1, wyd. i tłum. Erazm Rykaczewski, Księgarnia B. Behra, Berlin–Poznań 1864.
- Ruggieri Fulvio, *La „Descrittione della Pollonia”* [–] (1572), red. Paolo Bellini, wprowadzenie Jan Władysław Woś, Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche, Trento 1994 (*Labirinti. Collana del Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche*, t. 7).
- Testament Zygmunta Augusta*, oprac. Antoni Franaszek, Olga Łaszczyńska, Stanisław Edward Nahlik, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Kraków 1975.
- Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, wyd. Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka, Waław Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005.

Opracowania

- Adamczyk Władysław, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku*, Kasa im. J. Mianowskiego, Lwów 1935.
- Bartoszewicz Julian, *Anna Jagiellonka*, t. 1–2, K. Bartoszewicz, Kraków 1882.
- Bellini Paolo, *Introduzione generale*, w: Fulvio Ruggieri, *La „Descrittione della Pollonia”* [–] (1572), red. Paolo Bellini, wprowadzenie Jan Władysław Woś, Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche, Trento 1994 (*Labirinti. Collana del Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche*, t. 7), s. 9–70.
- Bogucka Maria, *Anna Jagiellonka*, Ossolineum, Wrocław 2009.
- Bogucka Maria, *The Court of Anna Jagiellon: Size, Structure and Functions*, „*Acta Poloniae Historica*” 99, 2009, s. 91–105.
- Bogucka Maria, *Warszawa w latach 1526–1795*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Boniecki Adam, *Herbarz polski*, t. 11, Skład Główny Gebethner i Wolff, Warszawa 1907.
- Bucevičiūtė Laima, *Podlaska domena wielkiego księcia litewskiego w XVI wieku*, w: *Realne i wyobrażone granice i rubieże Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Muzeum Rolnictwa

- im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, Archiwum Główne Akt Dawnych, Ciechanowiec–Warszawa 2021 (Podlasie i Pogranicza Europy, [t. 7]), s. 87–102.
- Czarnecka Patrycja, *Życie codzienne Anny Jagiellonki w latach 1564–1572*, w: *Obyczaje i życie codzienne na przestrzeni dziejów. Studia przypadków*, red. Patrycja Czarnecka, Wojciech Milej, Agata Niedzielska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 17–29.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Chronologia sejmów z lat 1569–1585*, w: *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. Leszek A. Wierzbicki, Dariusz Kupisz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2021, s. 43–74.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Konflikt Anny Jagiellonki z dostojnikami litewskimi w pierwszym bezkrólewiu po śmierci Zygmunta Augusta*, w: *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. hab. Władysławowi A. Sercykowi w 60. rocznicę Jego urodzin*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Antoni Mironowicz, Halina Parafianowicz, Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego, Białystok 1995, s. 143–151.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólestwach po śmierci Zygmunta Augusta*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1998.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2013.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Uchwała szlachty-secesjonistów ze zjazdu w Stężycy, 4 czerwca 1575 roku* w: *Haus-, Hof- und Statsarchiv, Wiedeń, Polen I 25, nlb.*, „Białostockie Teki Historyczne” 3, 2005, s. 191–206.
- Gostyński Tadeusz, *Franciszek Krasiński. Polityk złotego wieku*, s.n., Warszawa 1938.
- Gruszecki Stefan, *Podlaski fragment walki o władzę po śmierci Zygmunta Augusta*, „Rocznik Białostocki” 10, 1971, s. 35–52.
- Ijäs Miia, *Varjoista valtaistuimelle — Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla*, Gaudeamus, Helsinki 2016.
- Jalonen Jussi, *Naishistoriaa suurpolitiikan näyttämöllä: Anna Jagellonica ja 1500-luvun Puola-Liettua*, „Idäntutkimus” 24, 2017, 3, 93–94, <https://journal.fi/idantutkimus/article/view/77748> (dostęp: 3 IX 2022).
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. Kazimierz Lepszy, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1953.
- Jabłonowski Aleksander, *Jan Zamoyski na Podlasiu. Spór o starostwo knyszyńskie*, w: *Z wieku Mikołaja Reja. Księga jubileuszowa 1505–1905*, Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1905, s. 124–149.
- Jakóbczyk-Gola Aleksandra, „*Ku pospolitej potrzebie*” — *testament Zygmunta Augusta i pierwsza polska publiczna kolekcja sztuki*, w: *Zygmunt II August i kultura jego czasów. W pięćsetlecie urodzin ostatniego Jagiellona na polsko-litewskim tronie*, red. Radosław Rusnak, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, s. 393–411.
- Januszek-Sieradzka Agnieszka, „*A na ostatek srebra i kredens pozłocisty wezmą*”, czyli o finansowaniu pogrzebu Zygmunta Augusta, w: *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. Hanna Rajfura et al., Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, s. 124–141.
- Jasienica Paweł, *Ostatnia z rodu*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2021.

- Kalinowski Emil, *Podlasianin Wielkopolaninem? Z nieznanych dziejów przynależności terytorialnej Podlasia po 1569 r.*, „Przegląd Historyczny” 106, 2015, 3, s. 421–440.
- Kalinowski Emil, *Starosta tykociński Łukasz Górnicki (1571–1603) wobec szlachty ziemi bielskiej. Konflikt w łonie elity w staropolskiej mikrospołeczności*, w: *Społeczeństwo a elity*, red. Iwona Dacka-Gorzyńska, Andrzej Karpiński, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2018 (*Społeczeństwo staropolskie. Seria nova*, t. 5), s. 127–156.
- Kalinowski Emil, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewia w XVI–XVII wieku*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2020.
- Kalinowski Emil, *The Decade of Breakthrough. Podlasie Between Union and Interregnums (1566–76)*, w: *Interregnum 1572–1576. The Formative Years of Poland-Lithuania*, red. Darius von Güttner-Sporzyński, Robert T. Tomczak (w druku).
- Kolbuszewska Jolanta, *Kobiety w refleksji historycznej Pawła Jasienicy na przykładzie „Ostatniej z rodu”*, „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne” 37, 2019, 4, s. 189–200.
- Kosior Katarzyna, *Anna Jagiellon: A Female Political Figure in the Early Modern Polish Lithuanian Commonwealth*, w: *A Companion to Global Queenship*, red. Elena Woodacre, ARC Humanities Press, Amsterdam University Press, Leeds–Amsterdam 2018 (*Arc Companions*, [t. 1]), s. 67–78.
- Kowalska Halina, *Leśniowski Marcin (zm. 1593)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 17, Wrocław 1972, s. 181–184.
- Maroszek Józef, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000.
- Pawłowska-Kubik Agnieszka, *Epistolografia a historia medycyny. Problemy zdrowotne w korespondencji Anny Jagiellonki*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. Piotr Borek, Marceli Olma, Marcin Piątek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Collegium Columbinum, Kraków–Nowy Wiśnicz 2019, s. 235–248.
- Pawłowska-Kubik Agnieszka, *Wstęp*, w: *Korespondencja Anny Jagiellonki (1523–1596). Królowa*, wyd. eadem, Polskie Towarzystwo Historyczne, Warszawa 2024 (*Folia Jagellonica. Fontes*, t. 30), s. VII–XXXIV.
- Pociecha Władysław, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1958.
- Polak Katarzyna, Polak Wojciech, *Nieznane materiały do biografii Anny Jagiellonki z Riksarkivet w Sztokholmie (list senatorów i inwentarz sreber Zygmunta Augusta z 1574 r.)*, „Czasy Nowożytne” 3, 1997, s. 137–149.
- Posłowie ziemscy koronni 1493–1600, red. Irena Kaniewska, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.
- Sierba Michał, *Klimunt Byliński (Bieleński) i załoga zamku tykocińskiego w latach 60. i 70. XVI wieku*, w: *Podlasie w działaniach wojennych w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. Dorota Michaluk, Eryk Kotkowicz, Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka, Archiwum Główne Akt Dawnych, Polskie Towarzystwo Historyczne, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Ciechanowiec–Warszawa–Białystok 2023 (*Podlasie i Pogranicza Europy*, [t. 9]), s. 235–255.
- Szujski Józef, *Anna Jagiellonka i Henryk Waleczusz. Epizod z dziejów pierwszej elekcji*, „Przegląd Naukowy i Literacki” 5, 1877, s. 888–898, 990–1001.

- Szujski Józef, *Ostatnie lata Zygmunta Augusta i Anna Jagiellonka*, w: *Jagiellonki polskie w XVI wieku*, t. 5, red. Józef Szujski, Aleksander Przezdziecki, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1878, s. CLXI–CCLXV.
- Szymański Józef, *Nauki pomocnicze historii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2008.
- Topolski Jerzy, Wiśniewski Jerzy, *Przedmowa*, w: *Lustracje województwa podlaskiego z 1570 i 1576 roku*, wyd. Jerzy Topolski, Jerzy Wiśniewski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa 1959, s. XV–XXXIV.
- Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Ewa Dubas-Urwanowicz et al., Biblioteka Kórnicka, Kórnik 1994 (Urzędnicy Dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII Wieku. Spisy, t. 8).
- Wrede Marek, *Anna Jagiellonka. Szkic biograficzny*, Zamek Królewski, Warszawa 1986.

Biogram: Emil Kalinowski, dr, adiunkt w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Obszar zainteresowań: drobna szlachta koronna w epoce przedrozbiorowej, dzieje województwa podlaskiego; kontakt: ekalinowski@ihpan.edu.pl.

Author: Emil Kalinowski, PhD, assistant professor at the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences; area of interest: petty nobility of the Crown in the pre-partition era, history of the Podlasie Region; contact: ekalinowski@ihpan.edu.pl.